

Yazar(lar) / Author(s)

Dr. Öğr. Gör. Adnan Muhacir

Bitlis Eren Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü,
Bitlis-Türkiye.

Eposta: amuhacir@beu.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article

Geliş tarihi-Date of submission: 24.07.2025

Kabul tarihi-Date of acceptance: 19.12.2025

Yayın tarihi-Date of publication: 25.03.2026

Hakemlik-Review

Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik

Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement

Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uydıklarını beyan etmiştir.

The author(s) declared that they complied with ethical principles during the preparation of the study.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir

No conflict of interest declared

Finansman-Grant support

Fon, hibe veya destek alınmamıştır

No funding or support was received

Lisans- License

Türkiye’de Çok Partili Hayatın İnşası: Celal Bayar’ın Rolü ve CHP-DP İlişkileri (1945-1950)

Öz

II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çok partili siyasi hayata geçiş sürecini başlatmıştır. Bu geçiş süreci, hem Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hem de Demokrat Parti (DP) açısından önemli zorluklar barındırmıştır. CHP içinden filizlenen muhalefetin DP adıyla örgütlenmesi ve Celal Bayar'ın partinin liderliğine gelmesi kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bayar'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye karşı izlediği stratejik ve ılımlı politikalar, iktidarın muhalefete yönelik tutumunda yumuşamaya yol açmış ve DP'nin siyasi varlığını sürdürebilmesinin önünü açmıştır. Bu süreçte, İnönü'nün tarafsızlığını sağlama çabaları, Recep Peker Hükümeti'nin istifası, seçim yasalarında gerçekleştirilen reformlar ve CHP'nin DP etkisiyle değişim çabaları dikkat çeken unsurlardır. CHP-DP arasında yaşanan rekabet ve 14 Mayıs 1950 seçimleriyle sonuçlanan bu tarihsel süreç, Türkiye'de demokratik yollarla gerçekleşen ilk iktidar değişimidir. Bu çalışma, DP'nin kuruluş sürecini, muhalefet stratejilerini, 12 Temmuz Beyannamesi gibi kritik kırılma anlarını, çok partili siyasi hayata geçiş evresinde iktidar-muhalefet ilişkilerini ve Celal Bayar'ın bu süreçte üstlendiği kilit rolü incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, İktidar Muhalefet İlişkileri, Kontrollü Demokratikleşme, 12 Temmuz Beyannamesi, Muhalefete Baskı.

The Construction of Multi-Party Life in Türkiye: CHP-DP Relations and The Influence of Celal Bayar (1945-1950)

Abstract

Following World War II, Turkey, influenced by internal and external dynamics, began a transition to multi-party politics. This transition presented significant challenges for both the Republican People's Party (CHP) and the Democratic Party (DP). The organization of the opposition, which emerged from within the CHP, under the name DP and the accession of Celal Bayar to the party's leadership marked a critical turning point. Bayar's strategic and moderate policies toward President İsmet İnönü led to a softening of the government's stance toward the opposition and paved the way for the DP's continued political presence. Notable factors in this process include İnönü's efforts to ensure his neutrality, the resignation of the Recep Peker government, reforms to election laws, and the CHP's efforts to transform under the influence of the DP. This historical process, which culminated in the rivalry between the CHP and DP and the elections of May 14, 1950, marked the first democratic transition of power in Türkiye. This study aims to examine the DP's founding process, opposition strategies, critical turning points such as the July 12 Declaration, government-opposition relations during the transition to multi-party politics, and the key role played by Celal Bayar in this process.

Keywords: Celal Bayar, Government-Opposition Relations, Controlled Democratization, July 12 Declaration, Pressure on the Opposition.

Yazar katkı oranları/ Author contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement

Bu çalışmada üretken yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.
No generative AI tools were used in this study.

Atıf- Citation (APA)

Muhacir, A. (2026). Türkiye’de çok partili hayatın inşası: Celal Bayar’ın rolü ve CHP-DP ilişkileri (1945-1950). *İçtimaiyat*, 10(1), 106-134.
<https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1748743>

1. Giriş

Siyasal demokrasilerin en temel unsurlarından biri, siyasi partilerdir. Siyasi partilerin temel amacı, halkın desteğini kazanarak iktidara gelmek ve bu desteği sürdürülebilir kılmaktır. Demokratik siyasal sistemlerde muhalefet partileri yalnızca iktidarı denetleyen aktörler olarak değil, aynı zamanda alternatif siyasal programlar geliştirerek iktidara talip olan meşru rakipler olarak da işlev görürler. Türkiye’de ise bu işleyiş, uzun süre otoriter bir tek parti rejiminin varlığı nedeniyle kesintiye uğramış ve çok partili siyasal hayata geçiş, kalıcı biçimde ancak II. Dünya Savaşı’nın sonrasında mümkün olabilmektedir.

Türkiye’nin çok partili rejime kalıcı olarak geçişi, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iç ve dış dinamiklerin etkisiyle mümkün olabilmektedir. Ancak tek parti döneminden gelen siyasi alışkanlıklar, çok partili yaşama geçiş sürecini oldukça sancılı bir hâle getirmiştir. İktidar, muhalefet partilerine karşı uzun süre önyargılı bir tutum takınmış, bu önyargıların aşılması ise, rejime bağlılığı ile tanınan Celal Bayar gibi bir siyasi figürün DP’nin kurucuları arasında yer almasıyla mümkün olmuştur.

1945-1950 yılları arasındaki bu geçiş süreci, yalnızca tek parti rejiminin sona ermesiyle sınırlı kalmamış aynı zamanda muhalefetin sistem içindeki meşruiyetinin ve kurumsallaşmasının da sınırdığı kritik bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, CHP ile DP arasındaki ilişkiler, Türkiye’de demokrasinin inşa süreci açısından belirleyici öneme sahiptir. Siyasal rekabetin biçimi, muhalefetin ne ölçüde meşru bir aktör olarak kabul edildiği ve iktidarın buna nasıl tepki verdiği, dönemin demokratikleşme seviyesini ortaya koyan temel göstergelerdir. Bu dönüşüm süreci, yalnızca yapısal koşulların değil, aynı zamanda dönemin siyasal aktörlerinin, özellikle Celal Bayar ve İsmet İnönü’nün, etkisiyle şekillenmiştir. Celal Bayar’ın siyasi liderliği, DP’nin rejim karşıtı değil, sistem içi bir muhalefet çizgisi benimsemesini sağlamış ve bu sayede hem iktidarın tepkisini minimize etmiş hem de parti içi bütünlüğü koruyarak DP’nin uzun vadeli siyasal varlığını güvence altına almıştır. Bayar, özellikle uzlaşmacı tutumu ve ılımlı söylemiyle hem CHP iktidarı nezdinde meşru bir muhalefet lideri olarak kabul görmüş hem de DP’yi muhalefet alanında kurumsallaştırabilmiştir.

Türkiye’nin yaşamış olduğu bu süreç siyasal aktör odaklı, Celal Bayar-İsmet İnönü, olarak şekillenmiştir. Çok partili yaşama geçiş süreci iç ve dış etkiler ile İnönü ve Bayar gibi siyasi aktörlerin etkileriyle şekillenmiştir. Bu süreçte Bayar’ın siyasal liderliği, hem iktidar tarafından tehdit olarak algılanmayacak bir muhalefet çizgisi izlenmesini sağlamış hem de DP içinde uzlaşmacı ve bütünleştirici rolüyle parti içi dengeleri yöneterek sürecin DP lehine sonuçlanmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de çok partili rejimin inşa süreci, CHP ile DP arasındaki siyasal rekabet ve Celal Bayar’ın söz konusu süreçteki belirleyici etkisi üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada, CHP’nin muhalefetin sistem içindeki varlığını nasıl şekillendirdiği, DP’nin iktidarın meşruiyet sınırlarını aşmadan nasıl bir muhalefet stratejisi benimsediği, Celal Bayar’ın liderliği bu stratejinin inşasında nasıl bir rol oynadığı ve İnönü’nün tarafsızlık söylemi ile hükümetin muhalefete yönelik uygulamaları arasında nasıl bir çelişki olduğu noktalarına değinmektedir.

2. Türkiye’de Demokratikleşme Süreci

Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş süreci, klasik anlamda bir demokratik kopuş ya da toplumsal taleplerin zorlamasıyla değil, otoriter tek partili siyasal yapının kendi sınırlarını kontrollü biçimde genişletme çabası olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda muhalefetin ortaya çıkışı, rejimi dönüştürmeyi hedefleyen radikal bir karşıtlık üzerinden değil, sistemin meşruiyetini sorgulamadan siyasal alan içinde varlık göstermeyi amaçlayan bir “sadık muhalefet” anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Muhalefetin bu biçimi, iktidarın varlığını tehdit etmeyen, aksine rejimin sürekliliğini güvence altına alan bir işlev üstlenmiş ve siyasal rekabet, eşit koşullarda işleyen bir demokrasiye değil, iktidarın belirlediği sınırlar içinde var olabilen sınırlı bir çoğulculuğa indirgenmiştir. Bu durum, Türkiye’de çok partili yaşama geçişin, rekabetçi ama adil olmayan bir siyasal düzenin öncüllerini taşıdığını göstermektedir.

Bu çerçevede Türkiye demokrasi deneyimi, otoriter rejimden demokrasiye geçiş yukarıdan aşağıya demokratikleşme biçiminde, yönetici zümrenin tasarrufuyla, gerçekleşmiştir. Siyasal açılım, toplumsal taleplerin baskısıyla değil iktidar elitlerinin rejimin sürdürülebilirliği, uluslararası meşruiyet ve iç istikrar kaygıları doğrultusunda başlatılmıştır. Bu süreçte iktidar, muhalefetin varlığına belirli ölçülerde izin verirken, siyasal rekabeti denetim altında tutmayı sürdürmüş böylece otoriter yönetim biçimi, biçimsel demokratik unsurlarla birlikte varlığını devam ettirmiştir. Türkiye’de çok partili hayata geçiş, bu nedenle, otoriter rejimden doğrudan bir demokrasiye sıçramadan ziyade, otoriterliği sürdüren kontrollü ve kademeli bir geçiş olarak ele alınmalıdır.

Bu sürecin sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi için cumhuriyet, demokrasi ve otoriterlik kavramlarının birbirinden ayrıştırılması gerekmektedir. Zira cumhuriyet, tek başına demokratik bir rejimin varlığını garanti etmemekte ve esas itibarıyla monarşinin alternatifi olarak devlet başkanının veraset yoluyla değil, seçimle belirlenmesini ifade etmektedir (Koçak, 2016, s. 11-14). Bu nedenle Türkiye’de 1945 yılına kadar çok partili siyasal deneyimler yaşanmış olsa da, demokratik rejimin kurumsallaşması ve kalıcı hâle gelmesi mümkün olmamış ve siyasal sistem tek partili bir rejim olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı, demokrasinin kurulduğu anlamına gelmemekte, demokratikleşme sürecinin, cumhuriyet rejiminden ayrı ve bağımsız bir olgu olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Türkiye’de milli mücadelenin kazanılması Mustafa Kemal Paşa’nın siyasal iktidarını pekiştirmesini sağlamıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa siyasal iktidarını yalnızca Millî Mücadele’nin askerî başarısına dayandırmamış, Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından ve bağımsızlık savaşının resmen sona ermesinden önce dahi siyasal konumunu kurumsal araçlar yoluyla pekiştirmeye başlamıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda yapılan değişiklikler, birinci Meclis’in feshedilmesi, sıkı biçimde denetlenen seçimler ve Halk Fırkası’nın kurulması bu sürecin temel unsurlarıdır. Özellikle Halk Fırkası’nın tüm Müdafaa-i Hukuk örgütlerini devralması, siyasal alanın tek merkezde toplanmasını sağlamış ve iktidar, Mustafa Kemal’in denetimi altındaki bir meclis ve parti aracılığıyla yeniden yapılandırılmıştır (Zürcher, 2000, s. 242). Bu yapı, cumhuriyetin ilanından sonra da otoriter bir görünümde devam etmiştir.

Bu iktidar yapısı, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun Mart 1925’te ilan edilmesiyle birlikte otoriter bir rejim karakteri kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye’nin yönetim biçimi, bir muhalefet partisini varlığına rağmen, fiilen bir otoriter tek parti yönetimine dönüşmüştür. Takrir-i Sükûn Kanunu ve bu kanun kapsamında kurulan mahkemeler, 1925-1926 yıllarında tüm muhalefetin susturulmasında etkili bir araç olarak kullanılmış ve Mustafa Kemal de Nutuk’ta bu bastırma sürecini meşrulaştırmıştır. Kanunun 1929 yılına kadar yürürlükte kalması, Cumhuriyet Halk

Fırkası'nın siyasal alanda tam bir iktidar tekeli kurmasına imkân tanımıştır (Zürcher, 2000, s. 257).

Türkiye'de Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında yerleşen tek partili siyasal yapı, demokratikleşme teorilerinde otoriter rejimler için tanımlanan sınırlı çoğulculuk ve denetim altındaki muhalefet modellerinin (Çelik, 2025, s. 69) dahi ötesine geçerek, siyasal rekabetin ve muhalefetin fiilen ortadan kaldırıldığı bir görünüm sergilemiştir. Bu dönemde siyasal çoğulculuk yalnızca biçimsel düzeyde dahi varlık gösterememiş; muhalefet, sistemin denetlenmesine katkı sağlayan bir unsur olmaktan çıkarılarak tasfiye edilmiştir. Siyasal elitler arasındaki fikir ayrılıklarının açık biçimde tartışılmasına izin verilmemiş, halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade edebileceği kanallar kapatılmıştı. CHP'nin merkezî ve yerel düzeydeki otoriter uygulamaları, kayırmacılık ve yolsuzluk iddialarıyla birleşmiş; kişi özgürlüklerinin yokluğu ve yukarıdan dayatılan reform politikaları toplumda bir öfke birikimine yol açmıştı (Zürcher, 2000, s. 259). Bu birikim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan muhalefet hareketlerine de zemin hazırlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde çok partili rejime geçiş süreci, liderin siyasal otoritesinin belirleyici ve tek parti rejiminin egemen olduğu, muhalefetin işlevinin ise esasen hükümeti denetlemekle sınırlı tutulduğu bir çerçevede şekillenmiştir. Bu dönemde muhalefetin varlığı, demokratik rekabeti derinleştiren ve iktidara alternatif oluşturmayı hedefleyen bir unsur olarak değil, hükümet üzerinde denetim işlevi görmesi bakımından teşvik edilmiştir. Ancak muhalefetin, liderin siyasal iktidarına yönelik bir tehdit olarak algılanması hâlinde bu girişimler kısa sürede sona erdirilmiştir. Nitekim Türkiye'nin tek partili siyasal görünümü, 1924 ve 1930 yıllarında muhalefet partileri kurularak değiştirilmek istenmiş ancak bu teşebbüsler, iktidara gerçek anlamda bir alternatif yaratmaktan ziyade, siyasal alanı kontrol altında tutacak sınırlı ve denetimli bir "muvazaa muhalefeti"nin tesis edilmesini hedeflemiştir.

Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün, rejimin işleyişi konusunda nasıl bir tutum benimseyeceği ise başlangıçta merak konusu olmuştur. Ancak İnönü, Atatürk döneminde şekillenen tek parti rejimini, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasal ve güvenlik koşullarının da etkisiyle, güçlü liderliğe dayalı bir yönetim anlayışı çerçevesinde sürdürmüştür. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna ve Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte, çoğulcu bir demokratikleşme sürecinin başlatılması mümkün olmamış; otoriter tek parti yönetiminin sürekliliği korunurken, siyasal sistemi biçimsel olarak dahi denetleyecek ılımlı bir muhalefet figürünün ortaya çıkışı bu süreçte mümkün olmamıştır.

3. Atatürk'ün Vefatı Sonrası Siyasi Süreç

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kritik siyasi geçiş süreçlerinden birinin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 11 Kasım 1938 tarihinde gerçekleştirdiği oturumda İsmet İnönü'yü oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. TBMM'nin İsmet İnönü'yü ikinci cumhurbaşkanı seçmesi, oybirliğiyle alınmış bir karar olarak görünse de, arka planda yaşanan gerilimler dikkat çekicidir. İnönü'nün tek aday olması ve oybirliğiyle seçilmesi, meclis üyelerinin tümünün onun liderliğine içtenlikle destek verdiği anlamına da gelmemektedir. Bu süreçte, Atatürk döneminin son başbakanı olan Celâl Bayar'ın tutumu kritik bir rol oynamıştır.

Atatürk'ün sağlık durumunun kötüleşmesi ve iyileşme ihtimalinin düşük görülmesi, Türkiye'nin bir sonraki cumhurbaşkanının kim olacağına ilişkin tartışmaları gündeme getirmiştir. Atatürk'ün sağlık durumu yalnızca yurt içinde değil, uluslararası kamuoyu tarafından da yakından

izlenmiştir. Nitekim dönemin yabancı basınında, Atatürk'ün olası vefatı sonrasında Türkiye'de bir iktidar mücadelesinin başlayacağı ve bunun ülkenin bütünlüğünü tehdit edebileceği yönünde değerlendirmelere yer verilmiştir (Bozdağ, 1995, s. 201).

Dış basındaki bu tür haberler, Türkiye'de de izlenmiş ve Başbakan Celâl Bayar da, bu süreci dikkatle takip etmiştir. Bayar, Atatürk'ün ardından kimin Cumhurbaşkanı olacağı konusunda kendisini ziyaret eden Emin Sazak'a, sürecin taşıdığı önem ve hassasiyete dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu bir rejim davasıdır. Benim gözümde o kadar ehemmiyetlidir ki, tehlike gördüğüm zaman, evvela asarım, sonra muhakeme ederim..." (Bozdağ, 1995, s. 203-204). Bayar'ın '...evvela asarım, sonra muhakeme ederim...' şeklindeki sert ifadesi, rejimin devamlılığı konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Atatürk'ün vefatı öncesinde, cumhurbaşkanlığı için çeşitli adaylar gündemdeydi. Kamuoyunda Fethi Okyar, Abdülhalik Renda, Celal Bayar, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü gibi isimler muhtemel adaylar olarak değerlendiriliyordu. Ancak bu isimler arasında İnönü ve Bayar özellikle öne çıkmıştır. Buna karşın, Bayar hükümetinin Dâhiliye ve Hariciye vekilleri ise İnönü'nün cumhurbaşkanlığına muhalefet etmiş ve onun seçilmesini engellemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır (Koçak, 2012, s.121). Buna rağmen Bayar, süreçte gerilimi tırmandırmaktan kaçınmış ve Abdi İpekçi'ye verdiği bir röportajda da, "Atatürk'ün hastalığı ilerleyince Reisicumhurluk meselesi ortaya çıktı... Ben şu prensibi ilan ettim: 'Kendim hiçbir şey olmayacağım.' Böyle yapmasaydım işi idare edemezdim..." diyerek süreci sağduyuyla yönetmeyi tercih ettiğini belirtmiştir (İpekçi, 1973). Bayar'ın bu uzlaştırıcı tutumu, Türkiye'nin bu kritik geçiş dönemini bir siyasi kriz yaşamadan atlattığında belirleyici rol oynamıştır. Gazeteci Ahmet Emin Yalman da Bayar'ın bu tutumuyla ilgili olarak:

"Celal Bayar Başvekil olunca, İnönü'ye karşı o sıralarda uyandırılan menfi hislerini ateşleyecek yerde, ara bulmayı iş edindi. Atatürk'ü yatıştırdı, İnönü'yü sofrasına çağırttı ve Atatürk'ün sağındaki yere onu oturttu. Atatürk'ün ölümünden sonra da Bayar, memleket endişesiyle fedakârlık ve feragatin çok kuvvetli bir imtihanını geçirdi. O sırada Celal Bey'in muhitindeki 'mutad zevat' İsmet Paşa'ya karşı şiddetli düşmanlık hisleri besliyorlar... Fakat Bayar memleketin menfaatini ve huzurunu muhitin baskısına göğüs germekte, her türlü ihtirasları yenmekte, bununla ilgili şahsi riskleri göze almakta buldu..." (Yalman, 1997, s.1317)

Bayar, İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçiminin oybirliğiyle sonuçlanmasında etkili olarak dış basında dile getirilen 'iktidar mücadelesi' nin de önüne geçilmesini sağlamıştır.

Bayar'ın bu sağduyulu tutumunun arkasında, yaklaşmakta olan dünya savaşı sırasında Türkiye'de yaşanması muhtemel iç karışıklıkların yaratacağı risklerin yanı sıra, ülkenin zayıf liderler tarafından yönetileceği yönündeki dış kaynaklı iddiaların da etkili olduğu söylenebilir (Ahmad, 2006, s.102). Bu dönemde Türkiye'ye yönelik baskı politikaları incelendiğinde, Sovyet-Alman Dostluk Anlaşması'nın imzalandığı 1939 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emelleri konusunda Hitler'in tavrını yokladığı, olumsuz yanıt almasına rağmen bu hedeflerinden vazgeçmediği anlaşılmaktadır (Saray, 2000, s.73-74).

Sovyetlerin bu emelleri, İkinci Dünya Savaşı öncesi süreçte Türkiye açısından ciddi bir güvenlik endişesi yaratmış olmalıdır. Bu bağlamda, Celâl Bayar'ın cumhurbaşkanlığı sürecinin sorunsuz ilerlemesine katkı sunması ve İsmet İnönü'nün adaylığına karşı herhangi bir direniş göstermemesi hem iç siyasi dinamiklerle hem de dış tehdit algısıyla ilişkilendirilebilir.

Bunun yanı sıra, Bayar'ın İnönü'nün cumhurbaşkanlığı için en güçlü aday olduğunu fark ettiği de anlaşılmaktadır. İnönü, uzun yıllara dayanan siyasi tecrübesiyle Türk siyasal hayatında merkezi bir konumda yer almıştır. Ayrıca İnönü'nün başbakanlığı sonrasında, Meclis'te kendi lehine oluşan siyasi dengeyi Bayar'ın değiştirmemesi de onu cumhurbaşkanlığı için doğal bir aday hâline getirmiştir. Samet Ağaoğlu'nun aktardığına göre, Ahmet Ağaoğlu da İnönü'nün bu konumuna dikkat çekerek şu değerlendirmeyi yapmıştır: "...İsmet Paşa olacak. Kaldı ki ötekilerden daha akıllı, daha çok zeki, daha çalışkan, fikri takip sahibi, basiretli ve mazbut insandır. Tam bir devlet adamında bulunması gereken meziyetlerin çoğu var onda..." (Ağaoğlu, 1972, s.99). İnönü'nün adaylığı konusunu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile yaptığı görüşmede gündeme getiren Bayar, şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu makam için parlamento çevresinde milletvekillerinca İsmet İnönü'nün düşünüldüğünü görüyorum. Bizim vazifemiz, millî iradenin serbestçe tecellisini sağlamaktır. Şu hâlde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacaktır demektir. Siz nasıl karşılıyorsunuz?" (Bozdağ, 1995, s.219-220). Bu değerlendirme, Bayar'ın İnönü lehine karar vermesinde etkili olan önemli bir başka unsur olarak değerlendirilebilir.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından, dünya siyasetinde yaşanan en önemli gelişme hiç kuşkusuz II. Dünya Savaşı'nın başlaması olmuştur. İnönü hem inkılapları korumak hem de yaklaşan küresel savaşın Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek istemiştir. Bu doğrultuda, daha hızlı ve etkili kararlar alabilmek amacıyla parti ve devlet yönetimini tek elde toplamayı hedeflemiş; böylece hem CHP Genel Başkanı hem de cumhurbaşkanı sıfatıyla "Millî Şef" unvanını almıştır. (Karpaz, 2016, s.162-163). İnönü'nün bu yaklaşımında, Atatürk'ün güçlü liderlik mirasının gölgesinde kalmış olmasının ve kendi liderliğini pekiştirme ihtiyacının da etkili olduğu düşünülebilir.

İnönü, başlaması muhtemel bir dünya savaşında, Atatürk'ün vefatının ardından devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla, bir yandan "Millî Şef" unvanıyla merkezi otoriteyi pekiştirirken, diğer yandan da Atatürk'e kırgın olan eski arkadaşlarıyla uzlaşma yoluna gitmiş ve onları yeniden siyasal sürece dâhil ederek milletvekilliği veya bakanlık görevlerine getirmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır:

"Bana öyle geliyordu ki, İsmet Paşa, eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına: 'Görüyorsunuz ya; bunlar bana değil, Atatürk'e karşıydılar. O öldükten sonra işte, muhalefetten eser kalmadı' demek istemiş ya da Fethi Okyar'ı Adalet, Ali Fuat Cebesoy'u Ulaştırma Bakanlığı'na getirmekle hâlâ Atatürk'ün arkasından ağlayan Türk milletine onun açtığı büyük devrin devam etmekte olduğu desteğini vermek maksadını gütmüştür..." (Karaosmanoğlu, 2013, s.138).

Bu strateji, İnönü'nün yalnızca devlet bütünlüğünü sağlama çabası değil, aynı zamanda kamuoyuna bir devamlılık mesajı verme arzusu olarak da değerlendirilebilir.

İnönü'nün, Atatürk sonrası dönemde devlet otoritesini yeniden tahkim etmeye yönelik stratejik adımlarından biri de Celâl Bayar'ı başbakan olarak görevlendirmesi olmuştur. Bayar, bu görev kendisine verildiğinde başlangıçta tereddüt göstermiştir; ancak İnönü, "Hemen şunu da söyleyeyim: Ne kuracağınız kabineye karışacağım ne de hükümet olarak yapacağınız işlere. Rahat olacaksınız. Başvekil olarak vazifeye devam ediniz" (Bozdağ, 1995, s.242) diyerek onu göreve teşvik etmiştir. Bu tercihin, iki lider arasındaki karşılıklı saygıya dayanan ılımlı ilişkilerin bir uzantısı olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, aralarındaki tüm meselelerde mutlak bir fikir birliği bulunduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle ekonomi politikaları söz konusu olduğunda, aralarında önemli görüş ayrılıkları mevcuttur. Bayar, Türkiye İş Bankası örneğinde

de görüldüğü gibi, girişimciliği ve özel sektörü önceleyen bir anlayışa sahipken; İnönü, daha temkinli ve devletçi bir ekonomik çizgiyi savunmaktaydı (Koçak, 2012, s.40). Bu durum, İnönü'nün siyasi birlik sağlama görüntüsüne katkı sağlayan bir gelişmedir.

Bayar, kendisine verilen görevi yerine getirerek yeni hükümeti kurmuş; ancak kabinesinde, daha önce İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı tavır almış olan ve Bayar'ın tecrübelerinden faydalanmak istediği Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras gibi isimlere yer vermek istemiştir. İnönü ise hükümet işlerine karışmayacağına dair verdiği teminata rağmen, “Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü gerçekten yorgun düştüler. Uygun bulursanız, onlar bu sefer biraz dinlensinler” (Bozdağ, 1995, s.242) diyerek, cumhurbaşkanlığı seçiminde kendi aleyhinde tavır alan bu isimlerin kabinede yer almasını dolaylı yoldan engellemiştir. Bayar, dönemin siyasi koşullarını göz önünde bulundurarak İnönü'nün bu önerisini kabul etmiş ve nihayetinde yeni kabineyi oluşturmuştur (Cumhuriyet, 12 Kasım 1938). Ancak bu durum ile başlayan süreç, Bayar ile İnönü arasında kısa sürede bir uyumsuzluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim İnönü, kendi başbakanlığı döneminde Atatürk'ün hükümet işlerine müdahalelerinden rahatsızlık duymuş olmasına karşın, benzer şekilde Bayar hükümetine müdahale etmekten kaçınmamıştır.

Siyasi ve ekonomik yaklaşımları farklılık gösteren bu iki liderin uyumlu bir yönetim sergilemesi mümkün olmamış; nihayetinde Bayar, 25 Ocak 1939 tarihinde başbakanlıktan istifa etmiştir. İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Refik Saydam'a vermiştir (Cumhuriyet, 26 Ocak 1939). Bayar'ın istifasının ardındaki muhtemel sebebi, dönemin Adliye Vekili Hilmi Uran şu şekilde analiz etmiştir:

“Bence Celal Bayar'ın istifa ettirilmesi sebebinin seçim davasına bağlanmış olması, inandırıcı bir şey değildi ve hakikati hal, daha ziyade Celal Bayar yerine Cumhur Reis'inin kendisine itimat ettiği Anlaşılan Dr. Refik Saydam'ı başvekil yapmak Arzusuydu... Cumhur reisinin hükümet başında kendi itimat ettiği bir zatı görmek istemesi haklı olabilir ve Celal Bayar'ın şu veya bu sebeple kendisine bu emniyeti verememekte olduğu da düşünülebilir. Bununla beraber İnönü ile Celal Bayar arasına atılan gücenme ve ayrılık tohumunu bu hadisede bulmak ve bu tohumu Refik Saydam eliyle mütemediyen filizlendirildiğini kabul etmek hata olmaz sanırım” (Uran, 2017, s.292).

Bayar sonrası, Refik Saydam kabinesinin, önceki hükümete kıyasla neredeyse hiçbir değişiklik içermemesi, İnönü'nün benimsediği politikaların Bayar tarafından yeterince benimsenmediği ya da etkili şekilde uygulanamayacağı kanaatini taşıdığına işaret etmektedir. Bu gelişme, salt bir hükümet değişikliğinin ötesinde, İnönü'nün siyasal otoritesini pekiştirdiği önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi ve devlet otoritesini tesis etmesi sürecinde, Celal Bayar'ın da katkılarıyla, Türk siyasi hayatında önemli bir geçiş dönemi böylece nispeten sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır.

4. Kontrollü Demokratikleşme ve DP'nin Kurulması

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki, büyük olasılıkla, en büyük etkisi ekonomik alanda olmuştur. Hem savaş koşullarının etkisi hem de Celal Bayar'ın görevden uzaklaştırılmasının ardından İsmet İnönü'nün devletçi ve tekelci politikaları yeniden uygulamaya koyması, ekonomide ciddi sorunlara neden olmuştur. Savaş koşullarının askeri harcamaları arttırmasıyla bütçe giderleri artmış; savaş sebebiyle birçok ürün karaborsaya düşmüş ve fiyatlarda büyük artışlar yaşanmıştır. Hükümet ise, üretimi arttıramamış ve mevcut kaynaklardan olabildiğince faydalanma yoluna gitmiştir. (Karpat, 2016, s.164). Bu dönemde karaborsa, kıtlık ve yoksulluk

gibi ifadeler toplumda CHP ile ilişkilendirilmiş ve savaş koşullarının yol açtığı tüm bu olumsuzlukların sorumlusu CHP olarak görülmüştür.

Savaş koşullarının hükümet harcamalarını artırması, yeni gelir kaynaklarının oluşturulmasını da zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda çıkarılan yasal düzenlemeler arasında Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi öne çıkmaktadır. 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu, olağanüstü savaş şartlarında ortaya çıkan yüksek kazançların vergilendirilmesini amaçlamaktaydı. Ancak uygulamada, bu verginin sosyal ve ekonomik etkileri, özellikle şehirli gayrimüslim kesimler üzerinde yoğunlaşmış ve eleştirilere yol açmıştır. (İnci, 2012, s.278) Toprak Mahsulleri Vergisi ise üreticileri, belirli miktarda ürünü devletin belirlediği fiyat üzerinden satmakla yükümlü kılmıştır. (Aydemir, 2000, s.146) Her iki verginin getirdiği mali yük hem kırsal hem de kentli kesimlerde memnuniyetsizliğe sebep olmuş; bu durum, iktidar partisi olan CHP'ye yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye'nin savaşa fiilen katılmaması önemli bir politik başarı olarak değerlendirilse de yaşanan ekonomik zorluklar ve iç politikadaki hoşnutsuzluklar bu başarıyı gölgede bırakmıştır.

Ortaya çıkan bu olumsuz ekonomik tablo, toplumsal huzursuzluklara ve muhalif söylemlerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ancak hem savaş ortamı hem de İnönü'nün Millî Şef sıfatıyla parti ve devlet başkanı olması, bu eleştirilerin yüksek sesle dile getirilmesini büyük ölçüde engellemiştir. Bu bağlamda İnönü'nün, devleti güçlü ve birlik içinde gösterme hedefiyle şekillenen liderlik anlayışı, Türkiye'yi dönemin uluslararası konjonktürüyle de uyumlu biçimde, birçok Avrupa ülkesinde görülen diktatörlük eğilimlerine yaklaştırmıştır. Nitekim 1940 yılına gelindiğinde Avrupa'da demokrasinin varlığını sürdürebildiği ülke sayısı oldukça sınırlı kalmış ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde demokrasi, kıta genelinde büyük ölçüde gerilemiştir (Koçak, 2016, s.170-171).

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefikler lehine sonuçlanması ve Türkiye'nin savaş süresince izlediği tarafsızlık politikası, savaş sonrası dönemde Türkiye'yi hem Sovyet tehdidiyle hem de uluslararası alanda bir yalnızlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Bu olumsuz tabloyu aşmak amacıyla, Türkiye'yi diktatörlük benzeri bir rejime yaklaştıran tek partili Millî Şef yönetiminden uzaklaşmanın ve çok partili siyasal yaşama geçmenin bir gereklilik hâline geldiği düşünülmüştür.

Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılımı ve Batılı devletlerle yakınlaşma arayışı kapsamında atılması gereken adımlardan biri olarak değerlendirilen çok partili hayata geçiş, Batılı devletler tarafından doğrudan talep edilen bir şart olmamakla birlikte, Türkiye'de yönetimden memnun olmayanlar için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Nitekim konferansa katılan ve savaşın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği'nin otoriter yapısı, çok partili rejimin Batı ile ittifak için zorunlu bir koşul olmadığını göstermektedir. Ancak yine de bu süreç, çok partili yaşama geçiş için bir zemin ve meşruiyet alanı oluşturmuştur.

Bu bağlamda Tefik Rüşdü Aras'ın evinde düzenlenen bir arkadaş toplantısında, Aras'ın ifade ettiği söylenen şu sözleri dikkat çekicidir:

"Toparlanmanın tam sırasındır beyler... San Francisco'da, Cemiyet-i Akvam'ın yerine geçecek bir Birleşmiş Milletler Anayasası hazırlanıyor. Ben Cemiyet-i Akvam'da çok bulundum, kıymetini iyi bilirim. Atatürk de çok değer verirdi. Demokrasi cephesi zaferi kazanmıştır. Kurulacak yenedünya, demokrasi dünyasıdır. Eğer biz hâlâ Millî Şeflikle avunur gidersek, bizi bu teşkilata almazlar. Bir an önce teşebbüsü ele geçirmeli ve partiyi uyarıp İsmet Paşa'nın çiftliği olmaktan kurtarmalıdır..." (Bozdağ, 1997, s.11).

Bu ifadelerden hareketle, çok partili yaşama geçişte dış dinamiklerin önemli bir rol oynadığı ancak bu sürecin aynı zamanda iç tartışmaların ve siyasal çevrelerdeki farkındalığının bir sonucu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş süreci uluslararası konjonktürün etkisi, iç politikada giderek güçlenen muhalif söylemler ve İsmet İnönü'nün bu geçişi teşvik edici tutumunun kesişimiyle şekillenmiştir.

Bu sürecin yarattığı ortamda, parti içi muhalefet 1945 yılı meclis bütçe görüşmelerine de yansımış; Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak gibi milletvekilleri, hükümeti o zamana kadar görülmemiş bir sertlikle eleştirmiştir. Eleştiriler; bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların ekonomik sıkıntıları, vurgunculuk ve karaborsa gibi sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların ardından 29 Mayıs'ta yapılan bütçe oylamasında, yedi ret oyuna rağmen bütçe Meclis'te çoğunlukla kabul edilmiştir. Ret oyu verenler arasında, DP'nin dört kurucu ismi de yer almıştır (Eroğul, 1990, s.9). Sayısal olarak sınırlı görünen bu muhalefet, DP'nin kuruluşuna giden sürecin ilk aşamasını oluşturmuştur.

Bu muhalif duruş, Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında daha da somut hâle gelmiştir. Kamuoyunda "Dörtlü Takrir" olarak bilinen ve CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ile Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubu'na sunulan önerge, parti içi muhalefetin yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu gelişmelere karşılık olarak İnönü, muhalefetin parti içinde sürdürülmesi yerine, yeni bir siyasi parti kurulmasını teşvik etmiş ve bu yönlendirmesini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler..." (Toker, 1990, s.66). Artan muhalif sesler ve İnönü'nün bu tutumu, DP'nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır. İnönü'nün bir muhalefet partisinin kurulmasını teşvik eden bu tutumu, onun otoriter eğilimlerden ani ve köklü bir biçimde uzaklaşarak demokratik ilkeleri benimsediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi, bir yandan parti içindeki hizipleşmeleri kontrol altına alma amacına hizmet ederken, diğer yandan muhalefetten beklenen "ılımlı muhalefet" anlayışı çerçevesinde, siyasal rekabetin sınırlandırıldığı bir demokrasi anlayışının parçası olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, tüm bu sınırlamalara rağmen bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmiş olması, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin ilerleyişi açısından önemli ve dönüştürücü bir adım olarak kabul edilmelidir.

İnönü'nün çok partili siyasal yaşama geçişi teşvik eden tutumunun bir sonucu olarak ilk somut adımlar atılmış ve Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur. Ancak İnönü'nün bu partiyi etkili bir muhalefet alternatifi olarak görmediği, 1945 yılı Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasındaki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasî partinin de kurulması mümkün olacaktır." Aynı konuşmada İnönü, 1947 yılında seçimlerin yapılacağını ve tek dereceli bir seçim sistemine geçilmesinin temenni edildiğini de belirtmiştir. (TBMM Tutanak Dergisi, 01.11.1945, s.7,9). MKP'nin iktidara gerçek bir alternatif muhalefet olarak görülmemesinin ardında yatan gerekçe, kurulacak partinin siyasal faaliyetlerinin ve etkisinin iktidar tarafından kontrol altında tutulmak istenmesidir. Sınırlı bir demokrasi anlayışı çerçevesinde tanınan izinler, kurulacak partinin ancak iktidar tarafından kabul edilebilir sınırlar içinde hareket etmesi koşuluyla siyasal yaşamda varlık gösterebilmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda muhalefetin meşruiyeti,

bağımsız bir siyasal rekabetin sonucu olmaktan ziyade, iktidarın belirlediği sınırlar içinde şekillenen denetimli bir siyasal alanın parçası hâline gelmesiyle mümkün olabilmektedir.

İnönü'nün muhalefet oluşumuna yeşil ışık yakan yaklaşımı, Celal Bayar için değilse de farklı çevreler için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zira kamuoyunda, DP ya da herhangi başka bir partiye yönelmekten ziyade, CHP iktidarına karşı çıkabilecek alternatif bir siyasal oluşum beklentisi güç kazanmış durumdaydı. Bu noktada Şevket Süreyya Aydemir, halkın artık “yorgun düşmüş” CHP’den umudunu kestiğini ve partinin topluma yeni vaatler sunma kapasitesini yitirdiğini vurgulamaktadır (Aydemir, 1993, s.120-121). Dolayısıyla İnönü, çok partili demokratik rejimin önünü açmakla birlikte, bu sürecin inkılapların korunarak ilerleyebilmesi için rejime bağlı ve kontrollü bir muhalefetin varlığını gerekli görmüştür. Bu çerçevede, “sadık muhalefet” anlayışı, çok partili sisteme geçişte İnönü açısından stratejik bir güvence işlevi görmüştür.

Bu süreç, İnönü'nün çok partili sisteme geçişte destek verdiğini ortaya koymaktadır. Ancak, İnönü'nün MKP'yi bu süreçte meşru bir muhalefet alternatifi olarak görmediği; buna karşın, Celal Bayar'ın liderliğinde şekillenen bir muhalefeti tercih ettiği söylenebilir. Çünkü Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes gibi isimler, daha önce CHP bünyesinde görev almış ve İnönü tarafından rejim açısından doğrudan bir tehdit olarak algılanmamıştır. İnönü'nün bu tercihi; Bayar'ın inkılaplara bağlılığı, parti içi muhalefeti sistem içinde tutma arzusu ve Bayar'ın daha ılımlı bir muhalefet tarzı benimseyeceği yönündeki beklentileriyle şekillenmiş olabilir. Ancak bu durum, çok partili yaşama geçişin doğası gereği taşıması gereken çoğulculuk ve bağımsız muhalefet ilkeleriyle ne ölçüde örtüştüğü açısından eleştiriye açıktır.

İnönü'nün muhalefet partisi kurulması yönündeki önerisine ilişkin olarak Celal Bayar, gazeteci Abdi İpekçi'ye vermiş olduğu bir röportajda bu süreci değerlendirmiştir. İpekçi'nin, “Yeni bir parti kurma düşünceniz yok muydu?” sorusuna Bayar şu yanıtı vermiştir: “O vakit yoktu. Ben kendi hesabıma söylüyorum... Halk Partisini normal bir parti haline getirmek için mücadele edecektik, parti içinde. Teklif ediyorduk: ‘Bizi dinleyiniz, tekliflerimiz olacaktır’ diye...” İpekçi'nin yönelttiği “İnönü aslında çok partili rejime geçişte samimi değil miydi?” sorusuna ise Bayar şu cevabı vermiştir: “Benim öyle bir iddiam yok. İnönü bizim kuruluşumuzdan önce de, başkalarının parti kurmasına resmen müsaade etmişti. Demek ki çok partili rejime taraftardı. Ancak kendi partisinde Millî Şef'ti. Biz kurulduktan bir süre sonra da bu unvanı devam ettirdi.” (İpekçi, Milliyet, 10 Eylül 1973). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, İnönü'nün çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde iki yönlü bir strateji izlediği söylenebilir. Bir yandan bu geçişi teşvik ederek Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmeyi amaçlamış; diğer yandan ise sürecin kontrolünü elinde tutma eğilimini sürdürmüştür. Bu bağlamda, İnönü'nün demokratikleşme süreci stratejik ve pragmatik bir yönelim olarak değerlendirilebilir.

Bu tarihsel arka plan, DP'nin ortaya çıkışını klasik bir ideolojik kopuştan ziyade, tek parti rejiminin yönetsel ve zihinsel yapısına yönelik bir itiraz olarak anlamayı mümkün kılmaktadır. DP programının açıklanmasının ardından basında CHP programı ile yapılan karşılaştırmalar, iki parti arasında belirgin ideolojik farklar bulunmadığı yönünde yaygın bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, DP'nin ciddi bir iktidar alternatifi olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiş ve parti, bir süre “denetim partisi” olarak algılanmıştır. Bu benzerlik, DP'nin muhalefetini ideolojik bir temelde değil, rejimin işleyişine ve iktidarın zihniyetine yönelttiğini göstermektedir.

Samet Ağaoğlu'na göre Türkiye'de tek parti yönetimi esasen bir hukuk sorunu değil, bir zihniyet sorunudur. Otoriterlik, yalnızca yasal düzenlemelerden değil, fiilî idareye hâkim olan siyasal anlayıştan kaynaklanmıştır. Bu yaklaşım, DP'nin tek parti rejimine bakışını da özetlemektedir. DP açısından sorun, anayasanın kendisi değil anayasa ile çelişen yasalar ve bu yasaları uygulayan yönetim zihniyetidir. Zihniyet değişikliği ise, ancak iktidarın el değiştirmesiyle mümkün görülmüştür.

Bu noktada demokratikleşme açısından dikkat çekici bir çelişki ortaya çıkmaktadır. DP, siyasal düzlemde CHP iktidarına muhalefet ederken, ideolojik düzlemde devlet merkezli ve vesayetçi anlayışı büyük ölçüde devam ettirmiştir. Koçak'a göre DP'nin baştan itibaren benimsediği bu tutum, tek parti rejim teorisinin kısa sürede geniş bir mutabakatla kabul edilmesine katkı sağlamıştır. (Koçak, 2012, s.76,78,80). Böylece “devleti koruma” refleksi, rejimi korumayla özdeşleşmiş ve demokratikleşme, bu sınırlar içinde ve kontrollü biçimde ilerlemiştir. DP'nin siyasal stratejisi, otoriter rejimden demokrasiye geçişte vurgulanan “ılımlı muhalefet” ve “elitler arası uzlaşma” modelleriyle de önemli ölçüde örtüşmektedir. DP'nin bu stratejisi kutuplaşmayı* önleyen anlayışı desteklemiştir.

DP'nin iktidarı karşısındaki söylemi, tek parti geçmişine yönelik eleştiriler üzerine kurulmuş ancak bu eleştiriler bilinçli biçimde sert ve rejim karşıtı bir dile taşınmamıştır. DP propagandasında hürriyet, millî irade, serbest seçimler ve demokratik meşruiyet ön plana çıkarılmış; ekonomik kalkınmanın ancak özgürlüklerle birlikte mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Din konusu ise, siyasal söylemin merkezine yerleştirilmemiş aksine, dinin siyasetin dışında tutulması gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Koçak, 2012, s.470-471).

Uluslararası gelişmeler ve Türkiye'nin iç siyasal dinamikleri, çok partili siyasi rejime geçişin gerekliliğini ortaya çıkarmış; İsmet İnönü'nün teşvik edici tutumu ve CHP içerisindeki muhalif hareketlerin de etkisiyle, 7 Ocak 1946 tarihinde Dörtlülük Takrir'in sahipleri tarafından DP kurulmuştur. Partinin kuruluşunu takip eden dönemde kamuoyunda en çok tartışılan konulardan biri, DP'nin daha önceki bir girişim olan Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi “muvazaa” (danışıklı) bir parti olup olmadığı sorusu olmuştur. Celal Bayar'a yöneltilen “Demokrat Parti'nin de bir danışıklı dövüş mahsulü bulunmadığını temin edebilir misiniz?” sorusuna verdiği yanıt bu tartışmaya açıklık getirmeyi amaçlamıştır: “Serbest Fırka dahi muvazaa partisi değildi. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olduğu gibi, memleketin muvazaalı işlere de tahammülü yoktur...” (Cumhuriyet, 8 Ocak 1946).

DP, kuruluşundan itibaren hem bir “muvazaa partisi” olmadığını hem de CHP'den farklı bir parti olduğunu kanıtlamak adına çok çaba sarf etmiştir. Zira parti programı incelendiğinde, CHP ile arasında belirgin ideolojik farkların bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca DP'nin öncü kadrosunun Halk Partisi'nden ayrılmış olması ve parti programının, CHP programından çok da farklı görünmemesi, onu çok partili sistem içinde kurulmuş olsa da farklı siyasal kimlikten yoksun bir yapı olarak değerlendirme eğilimini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Şevket Süreyya Aydemir, “doktrin partisi” olmayan tüm partilerin programlarının birbirine benzediğini ifade etmesi bu durumu örneklendirebilir (Aydemir, 1993, s.165). Nitekim söz konusu ideolojik benzerlik

*Kutuplaşma: Siyasi partiler arasında ideolojik mesafenin artması, radikal görüşlerin (merkez kaç) merkezi işgal etmesi, merkezî siyaseti ve rekabeti caydırması, sistemin meşruiyetinin sorgulanması ve ortak uzlaşılan alanın kalmaması ile oluşan bir tür parti sistemi olarak tanımlanmaktadır (Uslu, 2022, s.557)

yalnızca DP ile CHP arasında değil, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde ortaya çıkan birçok parti için de geçerli bir durumdur.

DP, “muvazaa partisi” olmadığını kanıtlama çabasının yanında bir de Serbest Fırka örneğinde olduğu gibi, kısa sürede tasfiye edilme riskine karşı varlığını sürdürebilmek için de mücadele vermiştir. Bu çerçevede, DP'nin siyasal sistem içinde kalıcı hâle gelmesi, büyük ölçüde Celal Bayar'ın İnönü'ye karşı izlediği temkinli ve ılımlı politikalarla ilişkilidir. Bayar hem muvazaa iddialarını çürütmeye hem de rejime yönelik bir tehdit oluşturmadığını göstermeye özen göstermiştir. Bu sürecin yönetilmesi ise oldukça hassas bir denge gerektirmiştir. Nitekim Bayar, Atatürk döneminde yakın çevresinde yer alan, ancak İnönü tarafından mesafeyle karşılanan isimleri parti içinde ön plana çıkarmaktan özellikle kaçınmıştır. Çünkü Serbest Fırka tecrübesi, Bayar için bir uyarı niteliğindeydi ve İnönü'nün söylemlerine rağmen Serbest Fırka tecrübesinin kendi başına gelmeyeceğinin garantisi olmadığını biliyordu (Demirel, 2021, s.52). Zira Metin Toker yıllar sonra Bayar'ın kendisine: “iki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İnönü'nün bunu arzulamadığından emindim” (Toker, 1990, s.91) dediğini iddia etmiştir. Bayar'ın bu sözleri, DP'nin varlığını sürdürebilmesinde onun kişisel ağırlığının ve siyasi sezgisinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Bayar'ın İnkılaplara olan sıkı bağlılığı, onun iktidar çevreleri tarafından güvenilir bir lider olarak görülmesine de yol açmıştır.

Bayar'ın çabaları, DP Genel Başkanı seçildikten sonra da devam etmiştir. Bayar, basın mensuplarına verdiği bir demeçte, “Devlet telakkinizi açıklayınız” sorusuna “Anayasa prensipleri dâhilinde kalacağız...” şeklinde yanıt vermiştir (Akın, 2009, s.40). Bu ifade, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın henüz kurumsallaşmadığını ve tek parti dönemine ilişkin hafızanın hâlâ canlı olduğunu göstermektedir. Bayar, bir yandan demokratik sisteme geçişte iktidara güven telkin ederken, diğer yandan muhalefetin varlığını sürdürebilmesi açısından da belirleyici bir aktör olmuştur. Süreç içerisinde sergilediği ılımlı tutum ve siyasi kimliği, muhalefetin yaşamasına zemin hazırlamıştır. Muhalefet lideri olarak partisinin kurumsallaşmasını sağlamak amacıyla gerekli adımları atmasının yanı sıra, parti içindeki fikir ayrılıklarını da yönetmek durumunda kalmıştır. Bu noktada, Samet Ağaoğlu'nun şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Bayar'ın politika ve devlet adamı olarak başarılarının en kuvvetli dayanağı, soğukkanlı ve kuvvetli bir iradenin sahibi olmasıdır. Bakan olarak öyleydi, başbakan olarak öyle, parti lideri olarak böyle...” (Ağaoğlu, 1972, s.139). Bayar'ın kişiliği, soğukkanlılığı ve dönemin siyasi koşullarını gözetme yetisi, bu süreci başarıyla yönetmesinde etkili olmuştur.

Öte yandan, iktidarın DP'ye yönelik tutumu, onu sistem içinde denge unsuru olarak işlev gören bir “yardımcı muhalefet” olarak konumlandırma çabasını yansıtmaktadır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun “Bir muhalefet partisinin varlığı, halkın hükümete olan güven ve inancını artırmaktadır” şeklindeki ifadesi (Ahmad-Ahmad, 1976, s.18), bu yaklaşımın açık bir göstergesidir. Bu söylem, DP'nin bağımsız ve eleştirel bir siyasal alternatif olmasından çok, iktidarın meşruiyetini destekleyen “resmî bir muhalefet” rolü üstlenmesinin beklendiği izlenimini uyandırmaktadır.

Bayar ise partisinin iktidarla uzlaşısı içinde olduğu iddialarını kesin bir dille reddetmiş ve muhtemelen Saraçoğlu'nun açıklamalarına atıfla, DP'nin kısa sürede geniş bir örgütlenme ağı oluşturduğunu vurgulamıştır. Bayar, bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: “...ilk il müteşebbis heyetini kurduğumuz tarihten bugüne kadar, henüz bir buçuk ay gibi kısa bir zaman içinde, on

altı il merkezinde, otuz altı ilçede ve ayrıca bucaklarda müteşebbis heyetleri kurulmuştur...” (Cumhuriyet, 14 Mart 1946).

DP'nin bu hızlı örgütlenme sürecinin iktidar tarafından da dikkatle izlendiği açıktır. İnönü'nün 1945 Meclis açılış konuşmasında seçimlerin 1947'de yapılacağına dair ifadesine rağmen, kamuoyunda erken seçim olasılığının konuşulmaya başlanması DP örgütlenmesinin dikkat çekici hızının sonucu olarak değerlendirilebilir. Erken seçim ihtimali doğal olarak DP yetkililerinin tepkisini çekmiştir. Menderes, TBMM'de yaptığı konuşmada seçimlerin öne alınmasının tek parti yönetimini sürdürme amacı taşıdığını savunmuş; bu girişimlerin milletin dikkatinden kaçmayacağını ve seçimlerin ülkenin geleceğini dört yıl boyunca belirleyeceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 29.04.1946, s.216-217). Bayar da bu süreçte basına sık sık demeç vererek DP'nin bu konudaki görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

Erken seçim tartışmaları devam ederken, 1946 yılı temmuz ayında seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 10-11 Haziran 1946). Her ne kadar CHP bu kararı iç ve dış politikada istikrar sağlama ihtiyacıyla gerekçelendirmiş olsa da DP'nin henüz örgütlenmesini tamamlamamış olması bu erken seçim kararını manidar kılmaktadır. Bayar'ın yalnızca otuz dört ilde ve 160 ilçede teşkilat kurabildiklerini açıklaması (Eroğul, 1990, s.15), partinin seçimlere hazırlıksız yakalandığını göstermektedir. Buna rağmen DP'nin 66 milletvekiliği kazanması, önemli bir siyasal başarı olarak değerlendirilmiş ve CHP'nin politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.

Türkiye'de çok partili hayata geçiş, demokratikleşmenin kendiliğinden gerçekleştiği bir kopuş değil; otoriter bir tek parti rejiminden, elitler arası uzlaşmaya ve kontrollü siyasal rekabete dayalı bir geçiş süreci olarak şekillenmiştir. CHP-DP ilişkileri ve DP'nin izlediği ılımlı muhalefet stratejisi, demokrasinin Türkiye'de bir anda kurulan bir sistem değil tarihsel miras, siyasal zihniyet ve aktörlerin stratejik tercihleri doğrultusunda gelişen kademeli bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. DP'nin kuruluşundan itibaren inkılapları ve anayasayı reddetmemesi, Bayar'ın “Anayasa prensipleri dâhilinde kalacağız” vurgusu, DP'nin rejim karşıtı değil kontrollü ve sistem içi sadık bir muhalefet olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu geçiş süreci Türkiye'de çok partili rejime geçişi rekabetçi bir demokrasiye değil sınırlı çoğunluk modeline daha yakın bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

5. 1946 Seçimleri ve Recep Peker Hükümeti

CHP, şaibeli olarak anılan 1946 seçimlerini kazanmış olmasına rağmen DP'nin gösterdiği başarıyı küçümsememiş aksine, bu gelişmeye karşılık olarak tek parti görüntüsünü ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli adımlar atmıştır. Bu kapsamda, seçim stratejisini yeniden belirlemek ve siyasal imajını güçlendirmek amacıyla seçimlerden önce olağanüstü bir kurultay düzenlenmiştir. Kurultayda İsmet İnönü, seçimlerin erkene alınmasını “iç ve dış politika gereklerinin, memleket idaresini bir an önce kararlı kılma mecburiyetini doğurması” şeklinde gerekçelendirmiştir (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946). Aynı kurultayda, İnönü'nün taşıdığı “Millî Şef” ve “Değişmez Genel Başkan” unvanları kaldırılmış; bununla birlikte, 708 delegenin tamamının oyuyla yeniden CHP Genel Başkanı seçilmiştir (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1946). Bu kurultay kararları, CHP açısından önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Ancak unvanların kaldırılmasına rağmen, İnönü'nün siyasal anlamda hâlâ parti içindeki en yetkili ve belirleyici aktör konumunu sürdürdüğü görülmektedir.

Seçimlerin erkene alınmasına ve çeşitli bölgelerde CHP'li bürokratlarca uygulandığı öne sürülen seçim baskılarına rağmen, DP 1946 seçimlerinde 66 milletvekili kazanmayı başarmıştır. Aynı seçimde CHP ise 395 milletvekili çıkarmıştır (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946). Sayısal açıdan değerlendirildiğinde DP, Meclis'te sınırlı bir temsil gücüne sahip görünmektedir. Ancak hem seçim sürecinde hem de sonrasında, DP'nin tek parti dönemine ve İnönü'nün liderliğine yönelik geliştirdiği siyasal stratejiler, sayısal gücünün ötesinde bir muhalefet etkisi yaratmıştır. Kuruluşunun üzerinden yalnızca altı ay geçmiş bir partinin bu ölçekte bir başarı elde etmesi, toplumda tek parti yönetimine yönelik memnuniyetsizliğin geniş bir tabana yayıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, DP'nin elde ettiği başarının yalnızca parti programı ve örgütlenme kapasitesinden değil, aynı zamanda CHP'ye yönelik yaygın tepkilerden kaynaklandığı da söylenebilir. Nitekim bu dönemde, kamuoyunu CHP'den farklı ve bağımsız bir siyasal alternatif olduğuna ikna edebilen herhangi bir partinin geniş bir toplumsal destek görme potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1946 seçimleri, Türkiye'de demokrasinin gelişiminde önemli bir kilometre taşıdır. DP'nin elde ettiği siyasal meşruiyet, CHP'yi çeşitli reformlara yönelmeye zorlamış ve çok partili siyasal sistemin, Serbest Fırka deneyiminde olduğu gibi, geçici bir deneyimden ibaret olmadığını ortaya koymuştur. Seçim sonuçları, yalnızca muhalefetin yükselişini değil, aynı zamanda iktidarın da değişen siyasal koşullara uyum sağlama çabasını yansıtmaktadır.

Seçimlerin ardından, meclis İnönü'yü yeniden cumhurbaşkanı seçmiş, İnönü de hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Bu tercih, dönemin siyasal iklimi açısından dikkat çekicidir; zira Peker, otoriter eğilimleriyle bilinen ve muhalefete karşı uzlaşmaz tutum sergileyen bir siyasetçidir. 1946 seçimlerinin hemen ardından Peker'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, İnönü'nün liderliğinde yürütülen demokratik geçişin samimiyetinin ve sürdürülebilirliğinin sınırdığı bir dönem olarak Türk siyasal tarihinde yerini almış ve meclisteki iktidar-muhalefet ilişkilerinin de gergin bir zeminde şekilleneceğine işaret etmiştir.

İnönü'nün muhalefete karşı genel olarak ılımlı bir tavır sergilemesine rağmen, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermesi, özellikle 1946 seçimlerinin ardından, CHP içinde oluşan bazı kaygılara dayandırılabilir. Basının ve DP'nin artan eleştirileri ile "saldırgan" olarak nitelendirilen propaganda faaliyetleri karşısında, parti içerisinde hükümetin başına Peker gibi "kudretli" ve otoriter bir ismin getirilmesinin çözüm olacağı düşüncesi hâkim olmuş olabilir (Karpat, 2010, s.258). Bu durum, CHP içinde iki farklı eğilimin varlığına işaret etmektedir. Görünen o ki, parti içinde çoğunluk, eski usullere bağlı, otoriter yöntemleri savunan bir anlayışı temsil etmekteydi.

Hükümetin kurulmasının ardından kısa süre içinde basın ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, hükümete yeni denetim yetkileri tanınmış; aynı zamanda hâlen yürürlükte olan sıkıyönetim uygulaması yoluyla seçim sonuçlarına yönelik eleştiriler bastırılmaya çalışılmıştır. Zira iktidar açısından sandıktan çıkan sonuçlar, siyasal meşruiyetin temeliydi ve bu sonuçların sorgulanması, doğrudan meclisin ve hükümetin meşruiyetini tartışmaya açmak anlamına gelmekteydi ki, bu durum kabul edilemez bulunmaktaydı.

Peker Hükümeti'nin DP'ye karşı bu denli sert bir tutum sergilemesinin arka planında, büyük olasılıkla Peker'in DP'ye yönelik ön yargıları yatmaktaydı. Peker'e göre DP, gerçek amacını gizleyen, aslında ihtilal hareketi gerçekleştirmeyi hedefleyen bir oluşumdur. Ona göre DP, inkılaplara ve laikliğe karşı bir çizgide yer alıyor; tıpkı Serbest Fırka örneğinde olduğu gibi, gerici unsurların toplandığı bir partiye dönüşmüş bulunuyordu. Bu nedenle, partinin nihai amacı

CHP'yi devirmekten ibaretti (Koçak, 2017, s.42,58). Ancak hükümetin muhalefet algısı ve muhalefeti bastırma çabaları, DP'nin meclis içindeki etkin muhalefeti ve basının desteği sayesinde istenilen etkiyi yarat(a)mamıştır. Özellikle CHP içerisinde, İnönü'nün desteğini alan liberal kanadın da bu süreçte muhalefete dolaylı katkı sağladığı görülmektedir (Lewis, 2004, s.306). Bu bağlamda, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşma sürecinde DP muhalefetine, basın ve CHP içindeki ılımlı unsurların ortak bir dengeleyici rol oynadığı söylenebilir.

Siyasi baskıların arttığı bu dönemde, hükümetin ekonomi alanındaki politikaları da kamuoyunun ve muhalefetin tepkisini çekmeye başlamıştır. Eylül 1946 tarihinde hükümet tarafından alınan ekonomik kararlar ve bu kararların yol açtığı olumsuz sonuçlar, muhalefet cephesinde yoğun eleştirilere neden olmuştur. Hükümet, söz konusu kararların gerekçesini “Eğer bu kararları almasaydık, bu yıl hem ihracatta hem de ithalatta gittikçe büyüyen bir buhranla karşılaşacaktık” şeklinde açıklamıştır. Ancak dönemin basın organlarında, bu kararların ekonomik hayata olumsuz etkilerini vurgulayan çok sayıda haber yer almıştır (Cumhuriyet, 10 Ekim 1946). İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren süregelen ekonomik sıkıntıların etkisini koruması, kamuoyunda memnuniyetsizliği artırmış ve mevcut ekonomik sorunların CHP iktidarı tarafından çözülemeyeceği yönündeki algının güçlenmesine neden olmuştur. DP ise, bu olumsuz ekonomik iklimi ve CHP'ye karşı tek parti döneminin tepkilerini de eklemeyerek etkili bir strateji oluşturmuştur.

Ne var ki, İnönü'nün tarafsız görüntü sergilemesine, uzlaştırıcı söylemine ve olumsuz ekonomik tabloya rağmen İnönü, meclis açılış konuşmasında hükümetin politikalarını destekleyici bir tutum sergilemiş; hükümetin ekonomik sorunları öncelikli bir alan olarak ele aldığını ve bu doğrultuda cesur adımlar attığını ifade etmiştir. Ancak, dönemin ağır ekonomik koşulları ve kamuoyunda giderek artan hoşnutsuzluk dikkate alındığında, söz konusu açıklamalar yeterince somut ve ikna edici görünmemektedir. Ekonomik sorunların çözümünün zaman gerektirdiğini belirten İnönü, küresel ekonomik şartların iyileşmesiyle Türkiye'deki koşulların da düzelebileceğini ileri sürmüştür. Konuşmasının devamında ise, parti farklılıklarının toplumsal kutuplaşmaya neden olmaması gerektiği yönünde bir vurgu yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1.11.1946, s3-4). İnönü'nün bu konuşmasına Bayar muhalefet lideri olarak cevap vermiş; hükümetin siyasi ve idari denetimden yoksun olduğunu ve bu nedenle de keyfi kararlar aldığını iddia etmiştir. DP, sonuçların önceden belli olması sebebiyle de meclis başkan ve başkanlık divanı seçimlerine katılmayı reddetmişlerdir. (Eroğul, 1990, s.20)

İnönü'nün “parti farklılıklarının toplumsal kutuplaşmaya neden olmaması gerektiği yönünde” yaptığı vurgu, cumhurbaşkanlığının tarafsızlığı açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, üstlendiği “hakem” rolü, meclis açılış konuşmasından da anlaşılacağı üzere, onu hükümet ile muhalefet arasında tam anlamıyla tarafsız bir konuma yerleştirmemektedir.

Cumhurbaşkanı'nın açıklamalarına karşın, hükümetin “zararlı faaliyetlere karşı tedbir” gerekçesiyle sıkıyönetimi altı ay süreyle uzatma kararı, Meclis'te hükümet ile muhalefet arasında ciddi bir gerilime neden olmuştur. DP milletvekilleri, sıkıyönetimin bir “memleket müdafaası meselesi” olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiş ve özellikle geçmişteki uygulamaların etkisizliğine dikkat çekmişlerdir. Bu kapsamda Fuad Köprülü, güvenlik kaygılarını anladıklarını belirtmekle birlikte, sıkıyönetimin geçmişte beklenen sonuçları vermediğini ve bu nedenle alternatif yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 4.12.1946, s.17). Aynı doğrultuda, DP milletvekilleri sıkıyönetimin esas amacının İstanbul'daki

halk gösterilerini engellemek ve basını susturmak olduğunu ileri sürerek uygulamaya karşı çıkmışlardır (Cumhuriyet, 5 Aralık 1946).

Meclis'teki gerilimi doruğa çıkaran gelişme ise, 1946 bütçe görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. Başbakan Peker'in konuşmasının ardından söz alan DP sözcüsü Adnan Menderes, hükümet politikalarını kapsamlı bir biçimde eleştirmiştir. Menderes'in konuşmasına karşılık olarak Peker, oldukça sert ifadeler kullanarak, Menderes'in "kötümser ve psikopat bir ruh haliyle" konuştuğunu ileri sürmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 18.12.1946, s.23-24). Başbakan'ın kullandığı bu ağır eleştiri tonu, DP tarafından şiddetle protesto edilmiş ve DP grubu Bayar'ın öncülüğünde oturumu terk etmiştir.

O günün basınında, DP milletvekillerinin meclisi terk etmesinin ardından nasıl bir tutum sergileyecekleri merak konusu olmuştur. Vatan gazetesi, "Demokratlar Ne Yapacaklar?" başlıklı haberinde DP'nin sonraki adımlarını tartışırken (Vatan, 19 Aralık 1946), iktidar yanlısı Ulus gazetesi ise muhalefetin bu tutumunu "Çok Çirkin Bir Jest" olarak nitelendirmiştir (Ulus, 19 Aralık 1946). Başbakan Recep Peker ise, DP'nin bu eylemini sert bir biçimde eleştirerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Onların takdirince demokrasi demek mesul olmayan insanların ağzına geleni, aklına geleni söylemesi ve mesul adamların bu karışık, bu şekilsiz, manasız haksız sözlerin hakikat karşısındaki kıymetini tebarüz ettirmek istediği zaman kamudaki vazifelerini bırakıp çekilip gitmesidir. Demokrasinin gösterdiği vazife duygusu bu mudur?" (TBMM Tutanak Dergisi, 18.12.1946, s.24-25)

Yaşanan bu kriz, Türkiye'de çok partili yaşama geçiş sürecinin sancılarını gözler önüne sermektedir. İktidarın muhalefete karşı tahammülsüzlüğü ve muhalefetin demokratik tepkilerinin "çirkin jest" olarak nitelendirilmesi, demokrasi kültürünün henüz kurumsallaşmadığını göstermektedir. Ayrıca Peker'in kişiselleşen eleştirileri, dönemin siyaset dilinin ne denli sert ve dışlayıcı olduğunu ortaya koyarken, DP'nin Meclis'i terk etmesi muhalefetin tepkisini göstermesi bakımından önemli ve etkili bir sembolik eylem olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmelerin ardından, Cumhurbaşkanı İnönü'nün "hakem" rolüyle yeniden devreye girmesi muhalefetle diyalog kurulmasını sağlamış ve DP'nin Meclis'e dönüşünde önemli bir etken olmuştur.

Mecliste yaşanan kriz, yalnızca iktidar-muhalefet ilişkilerini germekle kalmamış, aynı zamanda CHP içerisinde görüş ayrılıklarını da belirginleştirerek parti içi dengeleri etkilemiştir. Bu gelişme, Türkiye demokrasi tarihinde sadece muhalefetin meşruiyetinin tanınması açısından değil, iktidar partisi içinde değişim ve dönüşüm ihtiyacının açığa çıkması bakımından da kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Krizin bir diğer önemli sonucu ise Adnan Menderes'in DP içerisindeki siyasal ağırlığının artmasıdır. Her ne kadar Celal Bayar, partinin kuruluş sürecinde belirleyici bir rol oynamışsa da, Menderes bu kriz sürecinde hem parti içinde hem de kamuoyunda daha etkili bir figür haline gelmiştir.

DP milletvekillerinin yaklaşık bir hafta süren meclis boykotu, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün taraflar arasında yürüttüğü arabuluculuk çabaları sonucunda sona ermiş ve DP milletvekilleri meclise dönmüştür (Vatan, 21 Aralık 1946). İnönü'nün uzlaştırıcı rolü, Fuat Köprülü gibi muhalefet temsilcileri tarafından da olumlu karşılanmış; Köprülü, cumhurbaşkanının anayasa gereği "tarafsız ve partiler üstü" konumunun önemine dikkat çekmiştir (Ulus, 12 Aralık 1946). Ancak bu gelişmeler, iktidar ve muhalefet arasındaki sorunların aşıldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim meclise dönen DP milletvekilleri, bütçe görüşmeleri sırasında hükümet

politikalarını ve 7 Eylül kararlarını eleştirerek bütçeyi “hiçbir iş görmez” olarak nitelendirmiştir (Cumhuriyet, 28-29 Aralık 1946).

Her ne kadar DP'nin Meclis'e dönüşü siyasal gerilimi geçici olarak yumuşatmış gibi görünse de, temel sorunlar çözüme kavuşmamıştır. İnönü, bu süreçte önemli bir denge rolü oynamış ancak aynı zamanda CHP içindeki güç dengelerini gözetmek zorunda kalmıştır. Nitekim DP ile yaşanan gerginlikte İnönü'nün araya girerek tansiyonu düşürmesi, CHP içindeki bazı çevreler tarafından Başbakan Peker'in bir geri adımı olarak değerlendirilirken, DP açısından siyasal bir kazanım olarak görülmüştür. DP'nin Meclis'i terk etmesi, etkili bir protesto biçimi olarak algılanmış ve partinin ilerleyen yıllarda bu stratejiyi yeniden kullanmasının da önünü açmıştır.

Bu kriz, çok partili siyasal yaşamın ilk yıllarına ait önemli bir de kırılma noktasıdır. Bu kriz, DP'nin siyasi meşruiyet kazanmasına ve iktidara yönelik sürdürdükleri stratejinin doğruluğuna olan inançlarını da pekiştirmiştir. Ancak muhalefetin etkisi artmakta olsa da, Peker hükümeti görevde kalmaya devam etmekteydi ve CHP içerisindeki ılımlı kanat henüz belirleyici bir konuma ulaşmamıştı. Demokratikleşme süreci açısından bu dönem, muhalefetin kendini güvende hissedebilmesi ve siyasal aktörlerin demokratik normlara uyum sağlaması için zamana ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Zira her ne kadar yasal düzeyde çok partili düzene geçilmiş olsa da, demokratik rejim henüz kurumsallaşmamıştı.

Bu bağlamda, Türkiye'de demokratik rejimin kurumsallaşmaması yalnızca kurumsal yapıların değil, siyasal aktörlerin demokrasiye olan inançlarının da belirleyici olduğu görülmektedir. Kamuoyunda, özellikle İsmet İnönü'nün demokratikleşmeye yönelik samimi bir irade taşıyıp taşımadığı yönündeki tartışmalar da devam etmekteydi. Samet Ağaoğlu, hem kendi adına hem de DP tabanındaki birçok kişi adına, İnönü'nün demokrasiye içtenlikle inanmadığını düşündüklerini ifade etmiş ve bu nedenle “İnönü ile demokrasi kurulamaz” söyleminin DP içinde temel sloganlardan biri haline geldiğini belirtmiştir (Ağaoğlu, 1972, s.59). DP, bu süreçte İnönü'yü ve CHP'yi sistematik biçimde otoriter yapılarla özdeşleştirerek muhalefet stratejisini şekillendirmiştir.

İktidar ile muhalefet arasındaki derinleşen siyasal uyuşmazlıklara Cumhurbaşkanı İnönü'nün arabuluculuk çabaları da kalıcı bir çözüm getirememiştir. Bu gergin atmosferde, DP 1947 yılı başında I. Kongresi'ni toplamış ve partinin siyasal stratejisi açısından belirleyici nitelikte kararlar alınmıştır. Kongrede konuşan Celal Bayar, CHP ile olan ilişkileri ele almış ve partilerine yönelik baskıların doğrudan CHP üst yönetiminden değil, hükümet bürokrasisi içerisindeki bazı görevliler ve kimi gazeteciler aracılığıyla yürütüldüğünü ileri sürmüştür. Ayrıca, DP'nin kuruluşundan itibaren ısrarla vurguladığı temel sorunlardan biri olan devlet başkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesinin sakıncalarına dikkat çekmiş; “devlet reisliği makamında bulunan kimsenin tarafsız kalamayacağını” ifade ederek yaşanan birçok siyasal sorunun bu yapısal durumdan kaynaklandığını belirtmiştir.

Kongrede, kamuoyunda “Hürriyet Misakı” olarak bilinen ve Ana Davalar Komisyonu tarafından hazırlanan kapsamlı bir rapor da kabul edilmiştir. Bu raporda üç temel talep öne çıkmaktadır: (1) Vatandaş hak ve özgürlüklerini zedeleyen ve Anayasa'ya aykırı yasa hükümlerinin kaldırılması, (2) seçmen iradesini güvence altına alacak şekilde seçim yasasında reform yapılması ve (3) devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesi ilkesinin benimsenmesi. Bayar, bu talepler karşılanmadan Türkiye'de gerçek anlamda bir demokrasinin gelişmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır (Vakit-Akşam, 8 Ocak 1947).

Bayar'ın 1947 Kongresi'ndeki konuşmasında İsmet İnönü'yü doğrudan hedef almaktan bilinçli olarak kaçınması ve eleştirilerini daha çok bürokratlar ve gazetecilerle sınırlı tutması, dönemin siyasal dengeleri açısından stratejik bir tercihti. Bu tutum, DP'nin rejim karşıtı değil, "demokratik kurallar çerçevesinde" hareket eden bir muhalefet partisi imajını pekiştiriyordu. Aynı zamanda, "Millî Şef" sıfatıyla sembolleşen İnönü'nün otoritesine doğrudan meydan okumanın siyasi risklerinden kaçınma çabasının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması yönündeki talep, CHP'nin tek parti döneminde benimsediği devlet anlayışına karşı daha liberal bir siyasal alternatif ortaya koyma girişimi olarak değerlendirilebilir. Böylece DP, kuruluşundan itibaren sürdürdüğü "meşru ve yasal muhalefet" çizgisini bu kongrede de istikrarlı biçimde devam ettirmiştir.

Parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığı görevlerinin ayrılması talebinin bir diğer olası sebebi, İnönü'nün siyasal geleceği açısından belirli riskleri barındırmasıydı. Zira 1924 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının görev süresi, yasama dönemine bağlıydı. Dolayısıyla partisinden bağımsızlaşan bir cumhurbaşkanının yeniden seçilme olasılığı büyük ölçüde ortadan kalkacaktı. (Akın, 2009, s.41-42). Bu bağlamda Bayar, İnönü'den "tarafsızlık" talep ederken, aynı zamanda onun siyasal sahneden çekilmesini hedefleyen dolaylı bir strateji de benimsemiş görünmektedir.

DP, I. kongresinde aldığı kararlar ve uzun süredir maruz kaldığı iddia edilen baskılara rağmen, hükümetin tutumunda bir değişiklik olmaması üzerine 1947 ara seçimlerine katılmama kararı almıştır. 4 Nisan 1947 tarihli beyannamelerinde, "Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinesinin tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe, seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz" ifadeleriyle bu kararın gerekçesini kamuoyuna açıklamışlardır (Cumhuriyet, 4 Nisan 1947). DP'nin boykot ettiği bu ara seçimleri CHP'li adaylar kazanmıştır. Ancak seçimlere katılım oranı, iktidar ve muhalefet arasında yeni bir tartışma yaratmıştır. İktidar yanlısı Ulus gazetesi, katılım oranını %58 ile %80 arasında göstermiş; oyların %90'ının CHP'ye verildiğini ileri sürerek bu sonucun, DP'nin yürüttüğü "olumsuz propagandaya" rağmen seçim sisteminin halk tarafından benimsendiğini göstermekte olduğunu yazmıştır (Ulus, 7 Nisan 1947). Buna karşılık DP, özellikle İstanbul'da katılım oranının yalnızca %10 olduğunu savunmuştur (Cumhuriyet, 7 Nisan 1947).

İktidarın, muhalefetin taleplerine karşı olumsuz yaklaşımı ve muhalefete uygulandığı iddia edilen baskılar, DP'nin giderek güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu konuda Samet Ağaoğlu, DP'nin yükseliş nedenlerinden birinin, iktidarın muhalefet üzerindeki baskıcı tutumu olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, bu baskılar DP'yi her geçen gün daha fazla "mazlum", iktidarı ise daha fazla "zalim" konumuna sokmuştur. Halk ise her zaman zalimin karşısında, mazlumun yanında yer almıştır (Ağaoğlu, 1972, s.78). DP'nin bu stratejik hamlesi, kendisini baskı altında tutulan ve sistem dışına itilmek istenen bir muhalefet partisi olarak konumlandırarak, "mağduriyet siyaseti" üzerinden meşruiyetini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Seçime katılım oranlarının düşüklüğü de, DP'nin bu stratejisinin kamuoyunda belirli bir karşılık bulduğunu gösteren önemli bir göstergedir.

İktidarın muhalefete yönelik baskıcı tutumu kamuoyunda çeşitli tepkilere yol açsa da, Peker Hükümeti bu tepkilere aldırmaksızın muhalefet karşısında sert ve müsamahasız tavrını sürdürmüştür. Bu bağlamda, DP'nin önde gelen isimlerinden Menderes hakkında, İzmir'de yaptığı bir konuşma nedeniyle dokunulmazlığının kaldırılması talebi Meclis'e sunulmuştur. Menderes'in konuşmasını yayımlayan bazı gazeteler hakkında da soruşturma başlatılmıştır

(Cumhuriyet, 10 Mayıs 1947). Bu tutum Peker ile İnönü arasında bir uyuşmazlık olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu baskılar arasında hükümetin, sıkıyönetimi bir altı ay süreyle daha uzatma kararı alması, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Başbakan, kararın gerekçelerini mecliste açıklamışsa da (Ulus, 29 Mayıs 1947), DP milletvekilleri bu kararın anayasa ve demokrasi ilkelerine aykırı olduğunu savunmuş ve sıkıyönetimin siyasal amaçlarla kullanıldığını öne sürerek tasarının reddini talep etmişlerdir. Bu doğrultuda, Celâl Bayar da konuyla ilgili Meclis'te yaptığı konuşmada, “Biz, siyasi tazyik olarak sıkıyönetimin muhafazasının istenildiği hakkındaki kanaatimizi muhafaza ediyoruz” ifadeleriyle (Cumhuriyet, 29 Mayıs 1947) tasarıya açık biçimde karşı çıkmıştır.

DP'nin kuruluşu ile 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilanı arasındaki dönem, siyasal rekabetin kısmen mümkün olduğu ancak taraflar arasında eşit koşulların bulunmadığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde seçimler yapılmış olmakla birlikte, adil ve serbest bir rekabet ortamının sağlandığını söylemek güçtür. Sıkıyönetim uygulamaları, basın üzerindeki baskılar ve bürokratik müdahaleler, siyasal alanın iktidar lehine daraltıldığını göstermektedir. Muhalefetin varlığına biçimsel olarak izin verilmiş olsa da, DP'nin sürekli olarak “ihtilalci parti” suçlamasıyla karşı karşıya bırakılması, otoriter eğilimlerin ve tek parti döneminden devralınan siyasal zihniyetin devam ettiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda söz konusu dönem, rekabetçi bir demokrasi modelinden ziyade, siyasal çoğulculuğun sınırlandırıldığı sınırlı bir demokrasi anlayışının hâkim olduğu bir geçiş süreci niteliği taşımaktadır.

6. 12 Temmuz Beyannamesi-Elit Uzlaşısı

Otoriter rejimden demokrasiye geçişte 12 Temmuz Beyannamesi, elitler arası uzlaşısı noktasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Muhalefetin üzerindeki baskılardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmesi, seçimlere katılmayarak bu durumu protesto etmesi ve izlediği stratejinin kamuoyunda karşılık bulmasına rağmen, hükümet muhalefetin şikâyetlerine karşı kayıtsız kalmıştır. Bu süreç, siyasi atmosferin giderek daha da gerilmesine ve bir arabulucu olmaksızın çok partili demokratik rejimin çıkmaza sürüklenme riskinin doğmasına yol açmıştır. Başbakan Recep Peker geri adım atma eğiliminde görünmezken, DP de “Hürriyet Misakı” sonrasında pozisyonundan geri çekilmesi mümkün olmayan bir noktaya gelmiştir.

Başbakan Peker, DP'nin iddialarına karşılık olarak seçimlerde herhangi bir usulsüzlük yapılmadığını, DP'lilere yönelik sistematik bir baskı uygulanmadığını, ceza ve basın kanunlarındaki sertleştirmelerin meclis kararıyla gerçekleştirildiğini ve DP mensuplarının takibinin devletin doğal bir görevi olduğunu ifade etmiştir (Eroğul, 1990, s.28-29). Bu gerilimli ortamda, İnönü devreye girmiş ve 7 Haziran'dan itibaren İsmet İnönü ile Celâl Bayar arasında yaklaşık bir ay sürecek olan görüşmeler başlamıştır.

Görüşmelerin ardından Bayar, yurt gezisine çıkarak Sivas'ta bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamasında, cumhurbaşkanından baskıların son bulması yönünde ricada bulunduğunu, İnönü'nün de hükümetle yaptığı görüşmeler sonucunda baskıların kaldırılacağını tahmin ettiğini, zira hükümetin bu yönde bir vaat verdiğini dile getirmiştir (Cumhuriyet-Akşam, 28 Haziran 1947). Ancak Bayar'ın bu açıklamalarına Başbakan Peker karşı çıkmış ve söz konusu ifadeleri reddetmiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1947). İnönü'nün arabuluculuk çabalarına rağmen, Peker'in baskı yöntemlerinin işe yarayacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Buna karşılık Bayar, Peker kabinesinin meşruiyetini sorgulamış ve “bu kabinenin ülkeyi demokratik gelişme

bakımından geri götürdüğünü, zihniyetinin ise siyasi bir irticaya son derece uygun olduğunu” savunarak, “Recep Peker kabinesiyle demokrasi kurulamayacağını” ifadeleriyle Peker kabinesini sert bir biçimde eleştirmiştir (Eroğul, 1990, s. 29-30).

Bu gergin atmosferin ardından, İnönü'nün yürüttüğü arabuluculuk görüşmeleri sonucunda, 11 Temmuz'da radyoda okunmasına rağmen gazetelerde 12 Temmuz'da yayımlanması nedeniyle “12 Temmuz Beyannamesi” olarak anılan metin kamuoyuna duyurulmuştur. Bu beyannamede İnönü, “varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şart olan emniyetin yerleşmesidir” ifadesiyle, siyasi ve toplumsal güvenliğin sağlanmasının gerekliliğine dikkat çekmiş ve muhalefetin güvence altında siyaset yapabileceği mesajını vermiştir (Ulus, 12 Temmuz 1947). Ayrıca, başbakanın DP'ye yönelik “ihtilalci parti” suçlamalarına karşılık İnönü, “İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalif partidir; bu partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır” sözleriyle DP'yi meşru bir siyasi aktör olarak tanımlamıştır (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947). İnönü'nün bu açıklamaları, muhalefet ile hükümet arasındaki gerilimde muhalefete daha yakın bir tutum benimsediğini göstermektedir. Bu tutum değişikliğinde, kamuoyunda CHP'ye yönelik artan hoşnutsuzluğun etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, İnönü'nün bu yaklaşımının, DP'nin iç dinamiklerini etkileyerek parti içinde fikir ayrılıkları yaratmayı amaçladığı da düşünülebilir. Zira DP, kuruluşundan itibaren “muvazaa partisi” olmadığını kanıtlama çabası içerisinde olmuş; İnönü'nün bu açıklamaları ise söz konusu muvazaa tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır.

İnönü'nün amacı her ne olursa olsun, DP bu sürecin kazandırdığı meşruiyet ve toplumsal destekle Peker Hükümeti'ne karşı daha sert bir muhalefet yürütmeye başlamıştır. Parti, Peker kabinesinin istifasını açık biçimde talep etmiş; Fuat Köprülü bu talebi, “Tarih, Peker kabinesinin istifasını bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir” ifadeleriyle dile getirmiştir. Ancak kamuoyunda kabinenin istifasına yönelik söylentiler yayılmasına rağmen, CHP'li yetkililer böyle bir gelişmenin söz konusu olmadığını açıklamıştır. (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1947). 12 Temmuz Beyannamesi ve İnönü'nün bu süreçteki tutumu, CHP içerisindeki kriz ve gerilimlerin dışa yansımaları ve parti içinde güç dengesinin “ılımlılar” lehine ağırlık kazandığı şeklinde değerlendirilebilir.

Peker'i zor durumda bırakan bu beyannamenin ardından, Başbakan Peker 26 Ağustos'ta toplanan CHP Parti Meclisi'nde hükümeti için güvenoyu talep etmiştir. Yapılan oylamada hükümet, Parti Meclisi'nden 303 oyla güvenoyu alırken, 35 üye aleyhte oy kullanmıştır (Cumhuriyet, 27 Ağustos 1947). Aleyhte oy kullanan üyeler, CHP içerisinde “ılımlı kanat” olarak tanımlanan ve muhalefetle ilişkilerin yumuşatılmasını savunan grubu temsil etmekteydi. Sayıca azınlıkta olmalarına karşın, bu grubun İnönü'den gördüğü destek sayesinde parti içindeki sertlik yanlılarına karşı zamanla üstünlük sağlamışlardır. CHP içinde ortaya çıkan bu içsel gerilim, muhalefetin siyasi alanda daha meşru ve güvenli bir zemin kazanmasına katkı sağlamış; bu durum, muhalefetin kurumsallaşması ve demokratik rejimin yerleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Parti Meclisi'nden güvenoyu almasına rağmen Başbakan Peker, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek, istifasını Cumhurbaşkanlığı'na sunmuş ve bu istifa İnönü tarafından kabul edilmiştir. Yeni hükümeti kurma görevi ise Hasan Saka'ya verilmiştir (Cumhuriyet, 10 Eylül 1947). Ancak Peker'in istifasının arkasında yalnızca sağlık nedenleri değil; İnönü'nün, parti içinde “35'ler” olarak anılan ılımlı kanada verdiği destek ile DP'nin giderek artan eleştirileri de belirleyici rol oynamıştır. Bu gelişmeler, Peker'in sert ve çatışmacı politikalarının sürdürülebilirliğini yitirdiğini

göstermiştir. Hasan Saka Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte, muhalefete ve basına yönelik daha yumuşak, uzlaşmacı ve diyalog temelli bir siyasal yaklaşım benimsenmiştir.

İktidar ile muhalefet arasında başlayan ve "yumuşama dönemi" olarak nitelendirilebilecek bu süreç, kamuoyunda önemli bir beklenti atmosferi yaratmıştır. Zira taraflar arasında varılan mutabakat metni, bir nevi siyasi mütareke niteliği taşımakta ve somut yasal düzenlemelerin önünü açacak adımları içermesi beklenmekteydi. Bu nedenle tüm siyasi aktörlerin ve kamuoyunun dikkati, Kasım 1947'de toplanacak olan CHP Kurultayı'na yönelmişti.

CHP'nin 13 Kasım 1947 tarihinde toplanan VII. Kurultayı'nda muhalefetin beklentilerini tam olarak karşılamasa da, aldığı kararlarla partinin çok partili siyasal düzene uyum sağlama çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kurultayda, CHP'nin DP karşısında daha etkili olabilmesi amacıyla, daha önce dokunulmaz kabul edilen "Devletçilik" ve "Laiklik" ilkeleri dahi yeniden yorumlanmıştır. Ancak bu adımlar kamuoyu ve basın tarafından yetersiz bulunmuştur. Örneğin, Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında, kurultayı yönetenlerin çoğunun milletvekili olduğunu, dolayısıyla eski sistemi sürdürmek isteyeceklerini vurgulamış; "yeni bir ruh hamlesini yeni adamlar başarabilir" düşüncesiyle, kurultayı bir "şekil demokrasisi" örneği olarak nitelmiştir (Cumhuriyet, 5 Aralık 1947). Kurultayda gerçekleştirilen önemli yapısal değişikliklerden biri de parti tüzüğünde yapılan düzenleme olmuştur. Buna göre, parti içindeki siyasal gücün tek elde, yani parti başkanında toplanmasına son verilerek bu yetkinin kurultayda toplanması hedeflenmiştir (Karpaz, 2010, s.294). Bu değişiklik, CHP'nin tek parti dönemine özgü merkezîyetçi yapılanmadan uzaklaşma iradesini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Kurultayda yapılan seçimlerde İsmet İnönü, kullanılan 645 oyun 595'ini alarak yeniden CHP Genel Başkanı seçilmiştir (Cumhuriyet, 4 Aralık 1947). Oyların büyük çoğunluğunu kazanmasına rağmen oy birliğiyle seçilememesi, parti içinde yaşanan görüş ayrılıklarının ve gerilimlerin açık bir yansıması olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak bu süreç, Türkiye'nin otoriter bir tek parti sisteminden, sınırlı da olsa çoğulcu bir demokrasiye geçişinin somut adımlarını içermektedir. İnönü'nün kişisel inisiyatifi, uluslararası konjonktür ve kamuoyundaki değişim talepleri, bu geçişin etkenleri olmuştur.

12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan yumuşama süreci, genel olarak siyasi atmosferi yumuşatmış olsa da, her iki parti içinde gerilimlerin artmasına neden olmuştur. Bu beyanname, CHP içerisinde azınlık konumunda bulunan ve "35'ler" olarak anılan ılımlı kanadı güçlendirirken, DP açısından hem avantajlı olmuş hem de parti içinde bazı sorunlara yol açmıştır. Beyanname, DP'nin üzerindeki baskıların hafiflemesini ve daha rahat bir siyasi ortamda faaliyet göstermesini sağlarken, iktidar partisine karşı daha sert bir muhalefet yürütülmesini savunan kesimlerin tepkisini çekmiştir. DP'nin muhalefet stratejisi, mağduriyet söylemiyle desteklenen ve oldukça sert bir muhalefet çizgisine dayanmaktaydı. Bu bağlamda, İnönü ve CHP ile uzlaşıldığına dair iddialar, parti içerisinde ciddi rahatsızlık yaratmış ve bu durum, DP'nin II. Kongresi sırasında bazı kopmalara yol açmıştır. Dolayısıyla, bu gelişmeler İnönü'nün DP'nin iç siyasetini etkilediği yönündeki yorumları destekler niteliktedir.

DP içindeki sertlik yanlıları, bu beyannameyi Bayar'ın İnönü'ye verdiği bir tür taviz olarak değerlendirmiş ve karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte, partinin kurucu kadrosu, İnönü karşısında ılımlı bir siyaset izlemenin gerekliliğine inanmış ve meclisteki milletvekili kaybı pahasına dahi bu stratejiden vazgeçmemişlerdir. Zira Bayar, iktidara karşı yumuşak bir tutum sergilemenin uzun

vadede fayda sağlayacağını düşünüyor; sertlik yanlılarının benimsediği agresif politikaların partiye zarar vereceğine inanıyordu.

Sertlik yanlıları ise muhtemelen artık güç kazandıklarını, çok partili hayattan geri dönüşün mümkün olmadığını ve kamuoyunun da desteklerinin arkasında olduğunu düşünerek, ılımlı politikaların terk edilip daha radikal bir muhalefet stratejisine geçilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu görüşlerinde tamamen haksız oldukları da söylenemezdi; zira muhalefete karşı uzlaşmaz tutumuyla bilinen Başbakan Recep Peker'in istifası, yerine daha ılımlı ilişkiler kurabilecek bir başbakanın, Hasan Saka'nın, getirilmesi, siyasal iklimin değiştiğini göstermekteydi.

Bayar'ın da, parti içindeki radikal kanadın fark ettiği bu siyasi avantajların bilincinde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 12 Temmuz Beyannamesi'nin oluşturduğu uzlaşmacı atmosferin yalnızca parti içinde değil, aynı zamanda kamuoyu nezdinde de DP'nin prestij kaybına yol açtığına da farkındaydı. Bu bağlamda, Hasan Saka'nın yeni hükümeti kurma sürecinde muhalefet lideri sıfatıyla kendisine danışıldığında, bu değişim karşısında kayda değer bir tepki göstermemiş olması dikkat çekicidir (Uran, 2017,s.384).

Bununla birlikte Bayar, İnönü'nün siyasi denge üzerindeki etkisini çok iyi kavramış, kısa vadeli kazanımlar uğruna partinin uzun vadeli hedeflerinden sapmamayı tercih etmiştir. Nitekim henüz DP kurulmadan önce, Bayar'ın Menderes ve Köprülü'ye söylediği şu sözler bu tutumunun temellerini açıkça ortaya koymaktadır: "...Fikirlerinize katılıyorum. Takriri imzalayacağım... Fakat beni dinlerseniz, vakit çok erken. Olayların gelişmesini bekleyelim. Maksadımız Halk Partisini parçalamak değil, memlekete hizmet etmektir. Çevreyi fikirlerimize hazırlayalım." (Bozdağ, 1997, s.17). Bayar'ın bu yaklaşımı, DP'nin iktidarına giden süreçteki başarısında belirleyici bir rol oynamıştır. 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP açısından bir başka önemli sonucu ise, parti içindeki ayrışmalara ve meclis düzeyinde güç kaybına yol açmasına rağmen, parti içinde fikir birliğinin ve liderliğin pekişmesini sağlamış olmasıdır. Beyanname sonrası yaşanan bu iç tartışmalar, zamanla sona ermiş ve Bayar parti içinde hâkimiyet kurarak parti içi bütünlüğü sağlamıştır.

12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin yazılı bir "elit uzlaşma belgesi" olarak nitelendirilebilir. Bu belge, otoriter bir siyasal yapıdan demokrasiye geçişte yalnızca iktidar-muhalefet ilişkilerinin değil, aynı zamanda parti içi demokrasi ile siyasal uyum sürecinin de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim hem CHP hem de DP açısından parti içi bütünlüğün sağlanması, büyük ölçüde eleştirel ve aykırı seslerin tasfiye edilmesi yoluyla mümkün görülmüştür. Bu yaklaşım, siyasal rekabetin sınırlarını daraltırken, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşma sürecinin ne denli hassas ve kırılabilir temeller üzerinde yükseldiğini de göstermektedir.

7. DP'nin Seçim Boykotları ve 1950 Seçimleri

12 Temmuz beyannamesiyle başlayan bahar havasına rağmen DP bu süreci yeterli bulmamıştır. Özellikle seçim kanununda yapılan değişikliklerin adli güvence altına alınmaması, DP'nin en temel eleştirilerinden biri olmuştur. Bu gerekçeyle DP, 1948 yılında yapılacak olan ara seçimlere katılmama kararı almıştır (Cumhuriyet, 17 Ekim 1948). Bu durum, DP'nin seçimlere katılmama stratejisinin kamuoyunda iktidara karşı kuşku ve güvensizlik yaratma amacını taşıdığını ve bu yolla serbest seçimlerin sağlanması için bir baskı unsuru oluşturduğunu göstermektedir. Katılım oranlarının bazı illerde yüzde beş-on beş arası olduğu haberleri göz

önüne alındığında (Cumhuriyet, 18 Ekim 1948), bu stratejinin işe yaradığı ve kamuoyunda karşılık bulduğuna işaret etmektedir

DP, iktidara yönelik stratejisinin kamuoyunda karşılık bulduğunu ve toplumun farklı kesimlerinden destek almaya başladığını gördükçe, seçimlerde sıkça dile getirdiği “CHP bürokrasisinin baskısı” söylemini geri plana iterek, doğrudan CHP’yi sorumlu tutan bir dil kullanmaya yönelmiştir. Bu değişim, partinin siyasal alanda daha özgüvenli bir tutum benimsediğini ve iktidarı doğrudan hedef alan eleştirilerini çeşitlendirdiğini göstermektedir.

Bu stratejik dönüşümün bir yansıması olarak, DP 1949 yılında yapılan ara seçimleri de boykot etmiş ve bu süreçte iktidara olan güvensizliğini seçimlere katılmayarak ifade etmiştir. Seçimlere yalnız katılan CHP’nin karşılaştığı düşük katılım oranı (Cumhuriyet, 17 Ekim 1949) ve DP’nin seçim süreci boyunca CHP aleyhine yürüttüğü yoğun propaganda, siyasal kutuplaşmanın derinleşmesine ve kamuoyunda iktidara yönelik eleştirilerin de artmasına neden olmuştur.

Gerginleşen bu siyasi atmosferde, Cumhurbaşkanı İnönü’nün 1949 meclis açış konuşması da eleştirilerin odağı olmuştur. Tarafsız bir devlet başkanı kimliğinden ziyade, parti lideri gibi davranmakla eleştirilen İnönü’nün nutku (Vatan, 2 Kasım 1949), muhalefetin eleştirilerini doğrudan kendisine yöneltmesine neden olmuştur. Nitekim Celal Bayar da Akhisar’daki konuşmasında İnönü’nün, yalnızca kendi partisini düşünen bir kişi olduğunu ve devlet başkanlığı görevini unuttuğunu ifade etmiştir (Yalman, 1977, s.191; Cumhuriyet, 5 Kasım 1949). Bu açıklamalar, DP’nin artık yalnızca hükümeti değil, doğrudan İnönü’yü de eleştiri kapsamına aldığını ve baskıcı politikalarından onu da sorumlu tutmaya başladığını göstermektedir. Artık DP, siyasal arenada kendini daha güçlü hisseden ve iktidarın verdiği tavizleri kendi lehine değerlendiren bir güç hâline gelmiştir.

DP’nin giderek artan özgüveni yalnızca iktidardan aldığı tavizlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda toplumdaki gelen yoğun destekle de pekişmiştir. İstanbul basınında Erzincan’daki köylülerin açlıkla mücadele ettikleri ve üretim yapabilmek için toprak talep ettikleri yönünde haberler yer almakta, benzer şikâyetler Karadeniz bölgesinden de dile getirilmektedir. Halkla kurduğu doğrudan temaslarda Bayar, yoğun bir ilgiyle, hatta zaman zaman gözyaşlarıyla karşılaşmıştır (Birgit, 2012, s.69). Toplumun geniş kesimlerinden gelen bu olumlu tepkiler, DP’nin siyasal arenada daha kararlı adımlar atmasını mümkün kılmıştır.

DP’nin yükselen halk desteği ve siyasî etkisi karşısında, iktidar cephesi de kamuoyunu yeniden kendi tarafına çekebilme amacıyla bir dizi reformu gündeme almak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda, yaklaşan genel seçimler öncesinde hükümet art arda değişim adımları atmıştır. Bu reformlar içinde en dikkat çekici olanı, seçimlerin daha adil ve şeffaf koşullarda yapılmasını sağlamak üzere çıkarılan yeni seçim kanunu olmuştur. Söz konusu kanunla birlikte seçimlerin, adli teminat altında; genel, eşit, gizli oy ve açık tasnif esaslarına göre yapılacağı hükme bağlanmıştır (Son Posta-Zafer-Vatan, 16 Şubat 1950). Bu yasal düzenleme, demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi yönünde atılmış önemli bir adımdır.

İktidarın, seçimlerde avantaj sağlama düşüncesiyle attığı bir diğer önemli adım ise 1950 yılı başlarında gerçekleşmiştir. Bu adım çerçevesinde, CHP tarafından 1925 yılında yürürlüğe konulan tekke ve türbelerin kapatılmasına ilişkin yasa yürürlükten kaldırılmış ve “Türk büyüklerine ait türbelerin” yeniden ziyarete açılması kararlaştırılmıştır (Son Posta, 1 Mart 1950). Bu gelişmeler, CHP’nin artan toplumsal hoşnutsuzluğu hafifletme ve geniş halk kesimlerinin desteğini yeniden kazanma yönündeki çabalarının birer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1950 seçimlerine kısa bir süre kala CHP, gerçekleştirdiği reformların yeterli olduğu ve bu düzenlemelerin kendilerine seçim zaferi getireceğine dair güçlü bir inanç beslediği anlaşılmaktadır. Çok partili yaşama geçişin CHP öncülüğünde gerçekleşmiş olması, muhalefete karşı sert ve uzlaşmaz politikalarıyla bilinen Recep Peker'in görevden alınarak yerine daha ılımlı bir çizgi izleyen Hasan Saka ve ardından Şemsettin Günaltay hükümetlerinin getirilmesi, ayrıca okullarda din derslerinin okutulması gibi girişimler bu güvenin temel dayanaklarıydı. Bu adımlar aynı zamanda, Peker Hükümeti'nin görevden çekilmesi ve yerine daha yumuşak bir siyasî tavır izleyen hükümetlerin getirilmesinin, "tarafsız" bir cumhurbaşkanı profili çizme gayretinde olan İnönü'nün tasarrufu olarak sunulmasını sağlamış; böylece 1946 sonrası yaşanan olumsuzlukların sorumluluğunun İnönü'nün şahsından uzaklaştırılması hedeflenmiş olabilir. Ancak 14 Mayıs 1950 seçim sonuçları, kamuoyunun CHP ile İnönü'yü birbirinden ayırmadığını; aksine İnönü'ye yönelen birikmiş tepkinin doğrudan sandığa yansıdığını ortaya koymuştur.

CHP ve İnönü'nün bu özgüvenli tutumu, seçim sisteminde yapılan değişikliklerde de açıkça görülmektedir. Seçimlerin adli teminat altında, genel, eşit, gizli oy ve açık tasnif esaslarına göre yapılması sağlanmış; ancak çoğunluk sistemi aynen korunmuştur. CHP'nin bu tercihi, iktidarını koruyacağına dair güçlü bir inanç taşıdığına işaret etmektedir. Nitekim CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın aktardığına göre, İnönü ile yaptığı bir görüşmede, İnönü'nün seçimleri kaybetme olasılığını göz ardı etmemekle birlikte kazanma ihtimalini daha yüksek gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca İnönü, büyük bir çoğunlukla iktidara gelmeleri durumunda rejim teminatı sağlamak ve anayasa değişikliklerini gerçekleştirmek niyetinde olduğunu; bu reformların ardından parti başkanlığından istifa ederek tarafsız bir cumhurbaşkanı olmayı düşündüğünü belirtmiştir (Uran, 2017, s.459). Bu değerlendirmeler, CHP'nin seçimi kaybetme ihtimalini göz önünde bulundurmakla birlikte, genel eğilim olarak seçim zaferinden emin bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Seçim sisteminde yapılan bu düzenlemeler ve seçim güvenliğinin hâkim teminatı altına alınması, DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerine katılma kararı almasına zemin hazırlamıştır. Seçim sonuçları ise hem CHP hem de DP açısından beklenmedik şekilde sonuçlanmıştır. Bu seçimler, DP'nin CHP'ye yönelik mağduriyet söylemi ve ekonomik sıkıntılar üzerinden yürüttüğü muhalefet stratejisinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası derinleşen ekonomik sorunlar ve CHP ile İnönü'ye yönelen toplumsal tepkilerle birleşmesi sonucunda, CHP açısından önemli bir yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Daha önce yapılan ve DP'nin katılmayarak protesto ettiği seçimlerde katılım oranları çok düşük seyrederken DP'nin katıldığı bu seçimler, yüzde 89.3 gibi Türkiye tarihinin en yüksek katılımlı seçimlerinden biri olmuştur. Bu sonuçlar, Bayar liderliğindeki DP'nin izlediği stratejinin karşılık bulduğunu göstermiş, %55,2'lik oy oranı ve seçim sisteminin sağladığı avantajla kazandığı 416 milletvekili, beklentilerin ötesinde bir başarıya işaret etmiştir. Buna karşılık CHP, %39,6 oy oranıyla yalnızca 69 milletvekili çıkarabilmiş, bu sonuçla birlikte mecliste sayısal olarak azınlık konumuna gerilemiştir (TÜİK, 2012, s.25).

DP'nin 1950 seçimlerindeki başarısında Celal Bayar'ın rolü belirleyici bir unsur olmuştur. Bayar, izlediği ılımlı ve stratejik siyaset sayesinde, DP'yi ılımlı bir muhalefet hareketinden iktidar alternatifi hâline getirmeyi başarmış ve 1950'de iktidar olmuştur. Bu süreçte Bayar, Sadece ılımlı bir lider değil aynı zamanda demokratik geçişi yöneten stratejik bir aktördür. Bayar demokratikleşmeyi, sınırlı çoğulcu bir anlayışla, hızlandırmak için çatışmayı bilinçli olarak sınırlandıran bir muhalefet lideri olarak konumlandırılabilir. Ancak Bayar'ın partisini bu noktaya

taşınması kolay olmamış; hem parti içi dinamikleri hem de iktidarla olan ilişkileri dikkatli ve dengeli bir biçimde yönetmek durumunda kalmıştır. DP'nin seçim zaferi bazı çevrelerde kabul edilmemiş olsa da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün seçim sonuçlarına ilişkin tutumu, demokratik olgunluğun tesisinde önemli bir etken olmuş; sonuçların meşruiyeti kabul edilerek iktidar değişimi barışçıl bir şekilde gerçekleşmiştir.

8. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçiş sürecini yalnızca bir rejim değişikliği olarak değil, liderlik stratejileri, iktidar-muhalefet ilişkileri ve rejimin meşruiyet sınırları içinde şekillenen kontrollü bir demokratikleşme deneyimi olarak ele almıştır. 1945-1950 yılları arasındaki bu kritik dönem, demokratikleşmenin kendiliğinden gelişen toplumsal taleplerden ziyade, büyük ölçüde siyasal elitlerin tercihleri ve karşılıklı stratejik hesapları doğrultusunda biçimlendiğini ortaya koymaktadır.

Çok partili siyasal yaşamın kurumsallaşması, yalnızca muhalefetin varlığıyla değil, muhalefetin sistem içi meşruiyetinin iktidar tarafından kabul edilmesiyle mümkün hâle geldiğidir. Bu bağlamda, İsmet İnönü'nün süreci yönlendiren ve zaman zaman hakem rolü üstlenen tutumu ile Celâl Bayar'ın sabırlı, temkinli ve uzlaşmacı liderliği, Türkiye'de demokratik rejimin sınırları içinde işleyen bir siyasal rekabet alanının oluşmasında belirleyici olmuştur. Bayar'ın, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden çıkardığı derslerle DP'yi rejime meydan okuyan değil, onu dönüştürmeye aday bir aktör olarak konumlandırması, DP'nin siyasal sistemde kalıcı bir unsur hâline gelmesini sağlamıştır.

Literatürde sıkça vurgulanan "İnönü'nün demokratik açılımı" anlatısı, Bayar'ın stratejik muhalefet liderliği ile birlikte ele alınmaktadır. Böylece demokratikleşme sürecinin tek taraflı bir "iktidar lütfü" olmadığı aksine, muhalefetin de kendi sınırlarını bilinçli biçimde çizdiği, söylemini ve eylemini bu çerçevede şekillendirdiği karşılıklı bir etkileşim sürecinin ürünü olduğu ortaya konulmaktadır. DP'nin 1946 seçimleri sonrasında benimsediği mağduriyet temelli fakat sistem içi söylemi, bu etkileşimin en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, 12 Temmuz Beyannamesi bu çalışma kapsamında yalnızca iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatan bir metin olarak değil, Türkiye'de sınırlı ve kontrollü çoğulculuğun çerçevesini belirleyen bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Beyannamenin DP üzerindeki baskıyı azaltmakla birlikte, muhalefetin hareket alanını belirli sınırlar içinde serbest bırakması, çok partili hayatın erken dönem karakterini anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, Türkiye'de demokratikleşmenin erken dönemine ilişkin literatüre, lider odaklı analizleri kurumsal ve söylemsel boyutlarla birlikte ele alan bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. İnönü ve Bayar'ın karşılıklı stratejik tercihleri, yalnızca 1950'ye giden yolu değil, aynı zamanda Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkilerinin sonraki dönemlerde de tekrar eden yapısal özelliklerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

İlerleyen araştırmalar açısından bu çalışma, çok partili dönemin ilk yıllarında muhalefetin meşruiyet sınırları, parti içi çatışmaların demokratikleşmeye etkisi ve liderlik stratejilerinin kurumsal kalıcılık üzerindeki rolü gibi konuların daha derinlemesine incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, DP'nin muhalefet dönemindeki demokrasi söylemi ile iktidar pratiği arasındaki süreklilik ve kopuşların karşılaştırmalı olarak ele alınması, Türkiye'de demokrasi kültürünün tarihsel gelişimini anlamak açısından verimli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Sonuç olarak, 1945-1950 dönemi, Türkiye’de demokrasinin yalnızca sandık yoluyla değil, liderlerin stratejik tercihleri, siyasal aktörler arasındaki güç dengeleri ve iktidarın çizdiği meşruiyet sınırları içinde şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Celâl Bayar, yalnızca bir muhalefet lideri değil çok partili siyasal yaşamın kalıcı hâle gelmesinde belirleyici rol oynayan kurucu bir aktör olarak değerlendirilmelidir. İsmet İnönü ise bu sürecin sınırlarını çizen ve yönünü tayin eden bir siyasal figür olarak Türkiye’de demokratikleşme tarihinin merkezinde yer almaktadır.

Kaynakça

TBMM Tutanakları:

- TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2. (1946, Kasım 1).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 3. (1946, Aralık 4).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 3. (1946, Aralık 18).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 3. (1946, Aralık 18).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 20. (1945, Kasım 1).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 22. (1946, Nisan 29).

Gazeteler:

- Akşam. (1947, Ocak 8).
Akşam. (1947, Haziran 28).
Cumhuriyet. (1938, Kasım 12).
Cumhuriyet. (1939, Ocak 26).
Cumhuriyet. (1946, Ocak 8).
Cumhuriyet. (1946, Mayıs 11).
Cumhuriyet. (1946, Mayıs 12).
Cumhuriyet. (1946, Temmuz 24).
Cumhuriyet. (1946, Ekim 10).
Cumhuriyet. (1946, Aralık 5).
Cumhuriyet. (1946, Aralık 28-29).
Cumhuriyet. (1947, Nisan 4).
Cumhuriyet. (1947, Nisan 7).
Cumhuriyet. (1947, Mayıs 10).
Cumhuriyet. (1947, Mayıs 29).
Cumhuriyet. (1947, Haziran 28).
Cumhuriyet. (1947, Temmuz 12).
Cumhuriyet. (1947, Ağustos 15).
Cumhuriyet. (1947, Ağustos 27).
Cumhuriyet. (1947, Eylül 10).
Cumhuriyet. (1947, Aralık 5).
Cumhuriyet. (1948, Ekim 17).
Cumhuriyet. (1948, Ekim 18).
Cumhuriyet. (1949, Ekim 17).
Cumhuriyet. (1949, Kasım 5).
Cumhuriyet. (1950, Mart 1).
Son Posta. (1950, Şubat 16).
Son Posta. (1950, Mart 1).
Ulus. (1946, Aralık 12).
Ulus. (1946, Aralık 19).
Ulus. (1947, Nisan 7).
Ulus. (1947, Mayıs 29).

- Ulus. (1947, Temmuz 12).
- Vatan. (1946, Aralık 19).
- Vatan. (1946, Aralık 21).
- Vatan. (1949, Kasım 2).
- Vatan. (1950, Şubat 16).
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin doğuşu ve yükseliş sebepleri bir soru*: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, S. (2016). *Arkadaşım Menderes* (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.
- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad ve Ahmad. (1976). *Türkiye'de çok partili politikanın açıklanmalı kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akın, R. (2009). *Gazi'den günümüze cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in dramı (1899-1960)* (5. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baban, C. (2009). *Politika galerisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes* (İ. Bozdağ, Der.). İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Birand vd., (1991). *Demirkırat: bir demokrasinin doğuşu* (2. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları
- Birgit, O. (2012). *Evvel zaman içinde* (4. bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Birgit, O. (2015). *Ayağa kalk CHP*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1995). *Toprakta bile bitmeyen kavga* (2. bs.). İstanbul: Emre Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1997). *Menderes Menderes*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Çelik, O. (2025). Siyasal rejimlerin sınıflandırılması üzerine: Kuramsal temeller ve güncel yansımalar. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 7(1), 63-81. <https://izlik.org/JA63NL59SH>
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 mayıs darbesi* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- İnci, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi uygulaması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2): 272-290. <https://izlik.org/JA99WN64FL>
- İpekçi. (1973, Eylül 10). *Her hafta bir sohbet*: Milliyet.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2016). *Kısa Türkiye tarihi (1800-2012)*, (6. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950) iktidar ve demokratlar*. C 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de Milli Şef dönemi (1938-1945)* (Cilt 1, 6. bs.). İstanbul: Yurt Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türkiye'de Milli Şef dönemi (1938-1945)*, (Cilt 2, 6. bs.). İstanbul: Yurt Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Tek parti cumhuriyet ve şefler*. İstanbul, Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti karşısında CHP*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (9. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeleri* (2. bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Saray, M. (2013). *Celal Bayar'la son röportaj*. İstanbul: Postiga Yayınlar.
- Toker, M. (1991). *DP'nin altın yılları (1950-1954)* (2. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü: yaşamı, dönemi ve kişiliği* (2. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

TÜİK (2012). *Milletvekili genel seçimleri, 1923-2011*. Ankara.

Uran, H. (2017). *Hatıralarım (1908-1950)* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uslu, C. (2022). Keskin siyasi kutuplaşma ve demokratik siyasete olumsuz etkileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 556-581.
<https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1105875>

Yalman, A. E. (1977). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (Cilt 2, 2. bs.): İstanbul.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (7.bs.). İstanbul. İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

The transformation in global politics following World War II also affected Turkey. Within this framework, the transition to a multi-party system became inevitable due to both external and internal dynamics. In addition to these dynamics, the encouraging stance of CHP Chairman and President İsmet İnönü played a decisive role in this transition. Having governed Turkey for many years without an opposition party, the CHP struggled to accept political competition during the transition to a multi-party system after World War II. The opposition movements that emerged during this period were shaped by the government's stance toward democratization. Among these opposition movements, the DP, founded in 1945, became one of the most important political actors of the period. Under Celal Bayar's leadership, in particular, it adopted an opposition strategy of adopting a moderate stance against the government within a constitutional framework. The DP's continued existence as an opposition party was significantly influenced by Bayar's tenure as prime minister during Atatürk's presidency, İnönü's significant role in the process leading to the presidency, and his commitment to the reforms. This study examines the transition to multi-party politics in Türkiye within the context of the DP's founding, relations with the government, and political strategies. Celal Bayar's decisive role in shaping a party as an alternative to the ruling party, İnönü's position during the transition to multi-party rule, the political dynamics within the DP, and developments leading up to the 1950 elections are analyzed in a multi-dimensional manner.

Methods

This research is based on historical-political analysis. It examines how multi-party politics became permanent in Turkey between 1945 and 1950. Primary sources such as newspapers from the period (Cumhuriyet, Vatan, Ulus, Son Posta), parliamentary minutes, and the memoirs of prominent political figures form the basis of the study. The work of historians and political scientists such as Bernard Lewis, Feroz Ahmad, Erik Jan Zürcher, Kemal Karpat, and Tanel Demirel is also used as references. Structured using qualitative analysis, this study is interpreted within the framework of political actors' discourses, strategies, and decision-making mechanisms, thereby sketching the political landscape of the period.

Findings

The transition to multi-party politics in Turkey was not only a structural but also a leader-focused process. İsmet İnönü, the leader of the Republican People's Party (CHP) and also the president, spearheaded this process demonstrates the impact of Turkey's domestic and international dynamics, along with global developments following World War II, on the transition to a multi-party system. However, while İnönü appears to act as an impartial arbiter, treating the government and the opposition equally, his appointment of a politician with authoritarian tendencies like Recep Peker as prime minister has created a contradictory picture of democratization.

The DP, founded under Celal Bayar's leadership, pursued a "moderate opposition" strategy during this period. Rather than directly opposing the governing party and İnönü, it focused on conducting legitimate opposition within democratic boundaries. Bayar's previous tenure within the CHP made him a trusted figure for the regime, and this strategic balance is critical to the DP's continued existence.

Another key finding of the study is the opposition's strategy, shaped around the rhetoric of "moderate opposition" and "victimhood." Alleged irregularities in the 1946 elections and serious concerns and criticisms regarding election security contributed to the DP's perceived status as a legitimate alternative to power. The July 12, 1947 Declaration has been interpreted both as İnönü's attempt to reinforce the image of neutrality and as an attempt to ensure the opposition's political security. However, this declaration has been interpreted as İnönü's attempt to divide the DP, and, justifying these interpretations, it has led to rifts within the DP, sparking debate between "hardliners" and "moderate" supporters within the party. The final key finding concerns the reforms implemented by the CHP before the 1947 Congress and the 1950 elections. In the face of the DP's growing influence, the CHP demonstrated flexibility even on fundamental principles such as "statism" and "secularism" to regain public support. He also attempted to secure the support of broad segments of the population through measures such as reintroducing religious education classes. Changes to the electoral system—secret ballot, open counting, judicial guarantees—were interpreted as efforts to give it a democratic appearance. However, the preservation of the majority system was interpreted as a sign of CHP's confidence in its electoral victory.

Results and Conclusion

While the transition to multi-party politics in Turkey was ostensibly a democratization move, upon closer examination, it can be interpreted as a controlled, limited, and government-directed transition. Led by Celal Bayar, the DP acted in an effort to create a political opposition that posed no threat to the regime, that would check the government, and that could offer an alternative. However, this stance gradually led to various fractures both within the public and within the party. Although Bayar's patient and pragmatic leadership caused fractures within the DP and a loss of parliamentary power through deputies' resignations, it was the key element that carried the DP strongly into the 1950 elections. The political moves of Bayar and İnönü played a decisive role in the May 14, 1950, elections, which led to the first democratic transfer of power in Turkey. The election results demonstrated that the CHP's reform efforts and İnönü's claims of impartiality were insufficient to convince the public. The DP won a resounding victory with over 55% of the vote; This result was not only a political success, but also an important milestone in the institutionalization process of Turkish democracy.

This study demonstrates that democratic transition in Türkiye hinges not only on constitutional and institutional reforms, but also on leadership styles, the strategies of political actors, and public perception. Bayar's cautious opposition stance and İnönü's efforts to establish balance are particularly noteworthy as defining elements of this process. Therefore, the establishment of a multi-party regime can be considered not only a systemic change but also a transformation of political culture and actors.